

Nauka o pravopisu Marcela (Marćela) Kušara

Damjanović, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:520828>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Dvopredmetni diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Filozofije

Mateja Damjanović

Nauka o pravopisu Marcela (Marćela) Kušara

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jadranka Mlikota

Sumentorica: dr. sc. Maja Glušac

Osijek, 2016.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Dvopredmetni diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Filozofije

Mateja Damjanović

Nauka o pravopisu Marcela (Marćela) Kušara

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje filologije, grana kroatistike

Osijek, 2016.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Sociolingvističke prilike u 19. stoljeću	3
2.1. Preporodno doba	3
2.2. Poslijepreporodno doba.....	5
3. Marcel (Marćel) Kušar.....	8
3.1. Život i rad Marcela (Marćela) Kušara.....	8
3.2. Značenje Kušarove pravopisne knjižice (rasprave)	11
4. Struktura i metodologija pravopisne knjižice (rasprave)	15
5. Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)	18
5.1. „Nauka o fonetičkom i etimologijskom pravopisu“	18
5.1.1. „Prilagođavanje suglasnih po svojoj naravi tvrdoj i mekoj“	18
5.1.2. „Prilagođavanje suglasnih <i>s</i> i <i>z</i> ispred <i>č</i> i <i>ć</i> , <i>g</i> i <i>đ</i> , <i>l</i> i <i>n</i> “.....	20
5.1.3. „Premučavanje suglasnih“	21
5.1.4. „Prilagođavanje suglasnog <i>č</i> ispred <i>t</i> i <i>c</i> “	23
5.1.5. „Preudešavanje grupa <i>ts</i> i <i>ds</i> , <i>tš</i> i <i>dš</i> “	23
5.1.6. „Vokalizovanje glasa <i>l</i> “	24
5.1.7. „Pravilo o nepostojanom <i>a</i> u deklinaciji“	25
5.1.8. „Eufonijsko izgovaranje: a) grupa <i>ćc</i> , <i>ćk</i> i <i>ćs</i> , b) <i>ćn</i> i <i>ćh</i> , c) <i>zr</i> i <i>žr</i> “	25
5.1.9. „Pravila za pisanje tuđih riječi“	26
5.2. „Općenita ortografijska nauka“	28
5.2.1. „Zamjena staroslavenskoga glasa <i>Ѣ</i> “	28
5.2.2. „Kad ćeš pisati <i>ć</i> a kad <i>č</i> ?“	31
5.2.3. „Kad ćeš pisati <i>tj</i> (mjesto <i>ć</i>), kada <i>dj</i> (mjesto <i>đ</i>)?	32
5.2.4. „Kad ćeš pisati <i>št</i> (mjesto <i>šč</i> ili <i>šč</i>), kada <i>žd</i> (mjesto <i>žd</i>)?“	33

5.2.5. „Pravilno pisanje glasa <i>h</i> “	33
5.2.6. „Kad ćeš pisati eufonijsko <i>l</i> (mjesto <i>j</i>) iza labijalnih suglasnih (<i>p, b, v, m</i>)?“	34
5.2.7. „Hoćeš li pisati u pojedinim riječima <i>er, ar</i> ili samo <i>r</i> ?“	35
5.2.8. „Trebali li da pišeš u pojedinim riječima: 1. <i>t</i> ili <i>ć</i> , 2. <i>d</i> ili <i>đ</i> , 3. <i>l</i> ili <i>lj</i> , 4. <i>n</i> ili <i>ń</i> , 5. <i>s</i> ili <i>š</i> , 6. <i>z</i> ili <i>ž</i> , 7. <i>c</i> ili <i>č</i> , 8. <i>n</i> ili <i>lj</i> , 9. <i>ń</i> ili <i>lj</i> , 10. <i>n, ń</i> ili <i>m</i> , 11. <i>m</i> ili <i>v</i> , 12. <i>a</i> ili <i>o</i> , <i>a</i> ili <i>e</i> , <i>o</i> ili <i>e</i> ili <i>i</i> , <i>i</i> ili <i>u</i> ?“	35
5.2.9. „Premučavanje glasova: <i>v, t, d, p, k, l, g, j, i</i> u pojedinim riječima“	37
5.2.10. „Kada se meće naglasak na naše riječi?“	37
5.2.11. „Kada se spojnikom (-) vežu zajedno pojedini dijelovi u složenih riječi a razdvajaju slogovi u prostih?“	38
5.2.12. „Kada se složene riječi pišu spojeno, a kada odvojeno?“	38
5.2.13. „Kada se riječi pišu s velikim slovom?“	39
6. Kušar kao Brozov uzor	41
6.1. Pisanje <i>ije/je/e/i</i>	42
6.2. Pisanje glasa <i>r</i>	42
6.3. Pisanje glasova <i>č i ć</i>	43
6.4. Pisanje <i>dj i gj</i>	44
6.5. Pisanje glasa <i>h</i>	45
6.6. Pisanje suglasničkih skupova	45
6.7. Veliko i malo slovo	48
6.8. Pisanje složenica	48
7. Zaključak	50
8. Literatura i izvori	51

Sažetak

Nauku o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom) sastavio je i u vlastitoj nakladi objavio Marcel (Marćel) Kušar. Riječ je o pravopisnoj knjižici (raspravi) koja je nastala u Dubrovniku 1889. godine za vrijeme velikih pravopisnih polemika. Našavši se tako na prekretnici između dviju pravopisnih koncepcija, Kušarova je pravopisna knjižica predstavila teoriju i metodologiju normiranja s obzirom na oba pravopisna tipa. Fonološka i morfonološka pravopisna načela supostojala su sve do zadnjeg desetljeća 19. stoljeća kada je pobjedom škole hrvatskih vukovaca fonološki pravopis postao službenim prvo u školstvu, a kasnije na svim područjima javne pisane komunikacije. Na načelima fonološkog pisanja bio je zasnovan prvi hrvatski pravopis, a pri njegovu se sastavljanju autor Ivan Broz poslužio tri godine mlađom, Kušarovom, pravopisnom knjižicom. Cilj je rada analizirati Kušarovu pravopisnu knjižicu, njezina pravopisna načela, sociolingvističke prilike koje su utjecale na njezin konačan izgled te ju usporediti s Brozovim pravopisnim rješenjima.

Ključne riječi: Marcel (Marćel) Kušar, pravopisna knjižica, pravopis, Ivan Broz

1. Uvod

Jezična previranja obilježila su devetnaesto stoljeće hrvatske filologije. Od preporoda preko tzv. *Bečkog književnog dogovora* pa sve do druge polovice 19. stoljeća, sukobi i polemike nisu prestajale. U to vrijeme pojavio se, široj kulturnoj javnosti nepoznat, dubrovački gimnazijski profesor Marcel (Marćel) Kušar. Vrijeme u kojem je živio i djelovao utjecalo je i na njegovu znanstvenu djelatnost pa je Kušar 1889. godine objavio *Nauku o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*¹ zasnovanu na obama pravopisnim načelima. Cilj je rada analizirati prije navedenu Kušarovu pravopisnu knjižicu, njezina pravopisna načela, ali i sociolingvističke prilike koje su utjecale na njezin konačan izgled.

Rad je podijeljen na osam poglavlja. U poglavlju koje slijedi iza uvoda donose se svi bitni podatci o razdoblju u kojem je Kušarova knjižica objavljena. Od druge polovice 19. stoljeća, a najintenzivnije u razdoblju *fin de siècle*, odvijala se pravopisna reforma, točnije pokušavao se dati odgovor na pitanje koncepcije hrvatskoga pravopisa. Uz zagrebačku filološku školu koja je zagovarala morfonološki pravopis, potkraj 19. stoljeća pojavila se škola usko vezana uz djelatnost srpskog pravopisnog reformatora Vuka Stefanovića Karadžića koja je fonološka pravopisna načela smatrala prihvatljivijima. Budući da se pravopisna knjižica javila na kraju osamdesetih godina 19. stoljeća kada fonološki pravopis još nije bio čvrsto propisan i uveden, ona je ponudila načela kako za fonološki tako i za morfonološki pravopisni tip.

U trećem poglavlju bit će prikazan život i rad Marcela (Marćela) Kušara, ali i značenje njegove pravopisne knjižice (rasprave) kojim se ponajviše bavio Zlatko Vince u studiji koju je nazvao *Mjesto i značenje Kušarove knjige Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom ili etimologijskom)*. U raspravi je progovorio o utjecaju Marcela (Marćela) Kušara na pisca prvog hrvatskoga pravopisa Ivana Broza. Budući da je Brozu knjižica poslužila kao teorijski, ali i metodološki obrazac na kojem je izgradio svoj pravopis, u četvrtom poglavlju rada bit će više riječi o metodologiji knjižice, ali i njezinoj strukturalnoj organizaciji.

Nakon što se izloži struktura pravopisne knjižice i nakon što se popišu sva pravopisna pitanja, uslijedit će peto veliko poglavlje u kojem se opisuju i primjerima potvrđuju fonološka i morfonološka pravopisna načela. I jednim i drugim pravopisnim načelima služio se Broz odmah

¹ Dalje u radu naslov kratim u *Nauka o pravopisu*.

po izdavanju naloga o sastavljanju prve pravopisne knjige. Samo tri godine poslije *Nauke o pravopisu* izašao je Brozov *Hrvatski pravopis* u kojem su se mogli pronaći Kušarovi pravopisni tragovi. O Kušaru kao Brozovu uzoru bit će više riječi u poglavlju prije zaključka. Da je iznimno cijenio svojega prethodnika, Broz je potvrdio odabirom pravopisnih poglavlja i potpoglavlja: „Glasovi” („Kako se pišu pojedini glasovi” i „Kako se pišu skupovi (suglasnih) glasova”), „Riječi” („Kad se pišu riječi s velikim početnim slovom” i „Kako se pišu sastavljene riječi”). Osim Broza, ovoj su knjižici veliko priznanje odali mnogi poznati filolozi upravo zbog toga što su pravopisne teme o kojima Kušar piše u svojoj pravopisnoj knjižici ostale dijelom svih suvremenih pravopisnih knjiga.

2. Sociolingvističke prilike u 19. stoljeću

2.1. Preporodno doba

Da bismo mogli proniknuti u samu bit hrvatskoga pravopisa, potrebno je razmotriti njegova devetnaestostoljetna ishodišta. Već na samome početku 19. stoljeća hrvatski pravopis počinje poprimati, a na kraju, kako kaže Badurina, i zadobiva svoj današnji oblik (Badurina, 2015: 403). Filološku je misao 19. stoljeća obilježilo neprestano propitivanje aktualnih standardnojezičnih tema, a što se ogledalo različitim koncepcijama filoloških škola: zagrebačke, riječke, zadarske i hrvatskih vukovaca. Svaka je škola nastojala na svoj način riješiti pitanje hrvatskoga pravopisa, a sve s ciljem ujedinjenja do tada pravopisno razjedinjene Hrvatske (Badurina, 2007: 51). Međutim, do žustrih je polemika i sukoba dolazilo već 30-ih godina 19. stoljeća, točnije za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda, a jednakim tonom nastavljeni su sve do razdoblja koje Brozović naziva *fin de siècle* (Brozović, 1985: 1 – 15). Problemi oko kojih su se vodile rasprave usko su vezani uz političko-područnu razdrobljenost hrvatskih zemalja u razdoblju od tridesetih godina 19. stoljeća pa sve do njegova kraja (Samardžija, 2004: 128). U ilirskome razdoblju, kada je na čelu hrvatskog narodnog preporoda stajao Ljudevit Gaj, rješavala su se slovopisna pitanja dok je druga polovica 19. stoljeća bila isključivo rezervirana za pravopisna pitanja. Takav je slijed bio razumljiv jer se tek nakon uspostave jedinstvenog hrvatskog slovopisa moglo govoriti o brojnim pravopisnim pitanjima.

U 30-im i 40-im godinama ilirski je krug preporoditelja udario pečat jezičnom razvoju u 19. stoljeću. Odmah na početku preporoda Gaj je započeo reformu latinične grafije koja se odvijala u dvjema fazama. Prva se faza odnosi na programatsku knjižicu *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa* u kojoj je Gaj predložio jedinstveni grafijski sustav (s tildama kao dijakritičkim znakovima), u kojem je svakome glasu odgovaralo jedno slovo. Iako je ta prva slovna reforma bila namijenjena isključivo kajkavcima, već se u tome djelu nastojalo upozoriti na važnost jedinstvenog pravopisa za sve južne Slavene (Malić, 1992: 119 – 120). Već 1835. godine u prvom godištu novopokrenute *Danicze Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinzke* Gaj objavljuje članak *Pravopisz* u kojemu predstavlja novi – revidiran slovopis koji se odnosi na drugu fazu njegove slovopisne reforme. Uz napuštanje stare grafije Gaj najavljuje i uvođenje štokavskog narječja kao zajedničkog književnog jezika. Upravo to uvođenje novoštokavskog hrvatskog standardnog jezika koji je do preporoda bio jezikom većine Hrvata, a sada postaje jezikom svih

Hrvata, smatra se najvećom novosti od kapitalnog značenja za koju je zaslužan preporod (Brozović, 1985: 6). U isto vrijeme uvođenje štokavskog hrvatskog standardnog jezika predstavlja uzrok nezadovoljstva i polemika koje se javljaju u tom razdoblju. Nisu svi bili odlučni u napuštanju svog kajkavskog književnog jezika s kojim su se, kako kaže Katičić, naviknuli lijepo živjeti (Katičić, 2015: 39). U tome razdoblju nezadovoljstva Gaja su podržavali Požežanin Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić. Kao glavni Gajevi suradnici ističu se po tome što su jezičnu reformu stručno oblikovali i provodili. Obojica su radila na izgrađivanju jezika kakav je zastupao ilirski pokret, a kojem se kasnije priklonila zagrebačka filološka škola.

U području pravopisa, kako kaže Malić, „(...) ilirci nisu prihvatili Karadžićevo načelo fonetskoga pravopisa proklamirano uzrečicom *Piši kao što govoriš, a čitaj kako je napisano!*, nego su prihvatili načelo tzv. etimološkoga pravopisa opravdavajući to time da je tako predočen jezik razumljiviji i lakši za učenje i da takav pravopis imaju i ostali slavenski narodi” (Malić, 1992: 121). Slično opravdanje dobila je i njihova odluka o zadržavanju starih oblika za dativ, lokativ i instrumental množine (npr. *G jelenah, D jelenom, L jelenih, I jeleni*) (Pranjković, 2015: 87). Ti se stari oblici mogu pronaći u naših starijih hrvatskih pisaca i pisanje tih oblika na taj način pomaže jezičnoj slozi Hrvata. Nadalje, Gaj u svojoj drugoj grafijskoj reformi uvodi jedan jednoslov, od protivnika nazvan »rogato« *e – ě*. Slovo *ě* uvodi umjesto *jata*. *Jat* se mogao reflektirati kao *i, e* ili *ije* i *je*, točnije mogao ga je svatko izgovoriti onako kako je želio. Zbog toga je slova Gaj često bio izvrgnut kritici pa se odlučio 1848. godine u *Danici* za njegovu zamjenu. U *Danici*, a godinu dana poslije i u *Narodnim novinama*, predložio je pisanje *ie* u dugim, a *je* u kratkim slogovima.

Još je jedno pravopisno pravilo naišlo na nezadovoljstvo kod Vuka Karadžića i škole hrvatskih vukovaca, a ono se odnosilo na ilirsko pisanje popratnog samoglasnika *e* ili *a* uz slogotvorno *r*. Bez obzira na veliki broj nezadovoljnih, pisanje slogotvornog *r* uz popratni samoglasnik zadržalo se sve do 1877. godine (Malić, 1992: 123). Prije spomenuta 1848. godina ujedno je i godina izbijanja revolucije kao i političkog sloma ilirskog pokreta. Austrijski apsolutizam uspio je politički poraziti preporodni pokret, a istovremeno zadržati sve njegove kulturne tekovine. Prema tome obrazovne stečevine uspio je sačuvati i upotrijebiti ih za svoju kulturnu politiku prema Hrvatima na području cijelog carstva. Iako poražen, ilirizam će i dalje nastaviti živjeti programom zagrebačke filološke škole, koja je u drugoj polovici 19. stoljeća nastavila s kulturnom i jezičnom politikom ilirizma (Katičić, 2015: 51 – 57).

2.2. Poslijepreporodno doba

Djelatnost filoloških škola obilježila je drugu polovicu 19. stoljeća na hrvatskoj jezikoslovnoj sceni. Tada su se u Hrvatskoj razlikovale tri glavne filološke škole: zagrebačka, riječka i zadarska, a hrvatska književnojezična tradicija bila je polazištem svih triju škola koje do kraja ostaju dosljedne u svojoj borbi za jezičnu čistoću (Vince, 2002: 648; Tafra, 1993: 364). Prva od njih, zagrebačka filološka škola sve do šezdesetih godina 19. stoljeća dominirala je nad riječkom i zadarskom filološkom školom, a njezini su predstavnici na čelu s predvodnikom Adolfom Veberom Tkalčevićem bili vođeni idejom o stvaranju zajedničkog južnoslavenskoga jezika.² Stoga, iako su poštovali Karadžića, smatrali su da se jezik ne bi smio graditi isključivo i samo na štokavskome dijalektu, dok je za Karadžića srpska štokavština bila najpogodnija za oblikovanje zajedničkog jezika Hrvata i Srba (Vince, 2002: 646).

Sedamdesetih godina 19. stoljeća zagrebačka će filološka škola voditi posljednje polemike, a nasuprot njoj stajat će zadarska škola na čelu s Antom Kuzmanićem koji se zalagao za ikavicu i naslanjanje na hrvatsku jezičnu tradiciju pučkih pisaca. Osim zadarske protivnik zagrebačke škole bio je i Fran Kurelac, vođa riječke filološke škole. Ta je škola bila, kako kaže Tafra, „(...) osamljen pokušaj da se kodificira arhaični tip književnoga jezika” (Tafra, 1993: 364).

Ipak, zagrebačkoj filološkoj školi u pravopisnim rješenjima najviše se suprotstavila škola hrvatskih vukovaca čija su načela pobijedila u posljednjem desetljeću 19. stoljeća (Ham, 2006: 65). Njihovim je dolaskom bio narušen kontinuitet jezične norme budući da su nametnuli drugi književnojezični model (Tafra, 2012: 404). Prema tomu, temeljna se razlika između tih dviju škola pronalazi u normiranju književnog jezika. Dok zagrebačka filološka škola u normiranju polazi od pisane hrvatske književnojezične i književnoumjetničke tradicije, hrvatski se vukovci oslanjaju na konkretan, živ govor (Ham, 2006: 69). Karadžićev nastavljatelj Đuro Daničić, koji je postavljen za prvoga Akademijina tajnika, ulagao je velike napore u oblikovanju škole hrvatskih vukovaca. Za vrijeme boravka u Zagrebu ostavio je snažan utjecaj na hrvatsku filologiju koja polagano počinje napuštati stari i okreće se novom pristupu hrvatskom jeziku. Novi pristup odnosi se u prvome redu na zamjenu morfonološkog pravopisa fonološkim (Samardžija, 2004: 136). Nakon pada zagrebačke škole počinju dominirati već prije spomenuti jezikoslovci iz čijeg se rada moglo iščitati

² Ideja južnoslavenstva u slovnicama zagrebačke filološke škole bila je samo deklarativne naravi s obzirom na to da je jezik koji opisuju hrvatski jezik.

da su pobornici karadžićevsko-daničićevske škole, poznatiji pod imenom hrvatski vukovci. Ova se škola katkada nazivala i Maretićevom školom, a podupirali su je centri političke moći, Beč i Budimpešta (Pranjković, 2015: 101). Nastavljajući se na hrvatsku štokavsku standardizaciju, koja se formirala na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, vukovci su dovršili standardizaciju hrvatskoga književnoga jezika (Katičić, 2015: 71 – 73). Kada govorimo o pravopisu i o svim stečevinama koje je hrvatski jezik doživio tijekom stoljeća standardizacije, razvidno je zanemarivanje razvoja hrvatskog jezika od strane hrvatskih vukovaca, a sve u svrhu stvaranja jezičnog jedinstva sa Srbima (Pranjković, 2015: 105).

Nadalje, za poslijepreporodno doba možemo reći da je razdoblje velikih jezičnih previranja i desetljeće afirmacije hrvatskog književnog jezika u javnom životu (Vince, 2002: 556). U tom se razdoblju održao *Književni dogovor* i dva odbora na kojima se raspravljalo o pravopisu i njegovoj razjedinjenosti. Književni se dogovor 1850. godine održao u Beču pa je kasnije poznatiji i pod nazivom *Bečki književni dogovor*. Na njemu su prisustvovali već neki spomenuti filolozi: Vuk Stefanović Karadžić, njegov sljedbenik Đuro Daničić, Fran Mikloušić, Ivan Mažuranić, Dimitrije Demeter, Ivan Kukuljević, Vinko Pacel i Stjepan Pejaković (Malić, 1992: 124). Tamo su se uspjele dogovoriti neke smjernice koje bi omogućile slogu i ujedinjenje na području književnog jezika. Sve su se smjernice uskladile s jezičnim i pravopisnim učenjima Vuka Stefanovića Karadžića. Jedna je od smjernica jednoglasan dogovor o tome da ne treba miješati narječja i tako dobiti neko novo, nego da treba uzeti jedno narječje koje možemo pronaći u narodu i kojim se ljudi služe i njega proglasiti književnim jezikom, a to bi prema potpisnicima *Književnog dogovora* trebao biti ijekavski govor južnog, tj. hercegovačkog novoštokavskog tipa s pisanjem refleksa *ije* u dugim, a *je* u kratkim slogovima budući da najviše odgovara srpskom i hrvatskom književnom jeziku. Nadalje, sastanak je donio i dogovor oko pisanja suglasnika *h*. *H* se u genitivu množine ne treba pisati jer mu ondje ni po etimologiji ni po starom slavenskom jeziku nije mjesto. Dogovorili su također da *r* koje samo čini slog, ne treba popratno *a* ili *e*, nego treba samo stajati. Unatoč potpisu kojim su potvrdili sve navedene stavke *Bečkog književnog dogovora*, većina se potpisnika nije držala dogovorenoga i u svojem je radu bila vrlo nedosljedna (Vince, 2002: 296).

Nakon sastanka u Beču, budući da se ni jedna ni druga strana nisu čvrsto pridržavale zaključaka sa sastanka, u Hrvatskoj je ponovno došlo do pravopisne zbrke. „Nastaje nelogična situacija, u kojoj je u upotrebi nekoliko pravopisa, od kojih je u školama uredbom propisan najkonzervativniji, pa mu se opiru i đaci i nastavnici” (Malić, 1992: 126). Da bi se razgovaralo o

pravopisnim pitanjima, održana su i dva odbora. Prvi je odbor bio sazvan 1877., a njegov istaknuti član bio je Adolf Veber Tkalčević, predvodnik zagrebačke škole i zagovaratelj morfonološke pravopisne koncepcije. Na sastanku se raspravljalo o sastavljanju jedinstvenog školskog pravopisa koji bi trebao biti *umjereno etimološki*. Međutim, taj pravopis nije uspio zaživjeti jer je njegovo sastavljanje spriječio vukovac Armin Pavić, književni historičar i saborski zastupnik. Prema tome, pitanje pravopisa postalo je pitanje isključivo vezano uz politički interes ili kako Samardžija navodi, „Vlada nije potpisala izradbu pravopisnoga priručnika (...) što je također zasluga vukovaca kojima je tada odgovaralo da stanje pravopisne nesređenosti potraje sve dok ne nastanu političke prilike u kojima će oni nametnuti svoje rješenje” (Samardžija, 2004: 139). Već na zasjedanju drugog odbora 1889. godine, kao najrječitiji protivnik etimološkoga pravopisa, Armin Pavić odobrio je ideju odbora o sastavljanju novog pravopisa zasnovanog na fonetičkom pisanju (Badurina, 2007: 53). Odmah potom Pavić je od Ivana Broza naručio pravopisni priručnik i pravopisni rječnik koji će biti pisan po fonološkom načelu. Kada je Broz pisanje pravopisa priveo kraju, vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu izdao je naredbu o uvođenju toga pravopisa u sve hrvatske škole (Samardžija, 2004: 149).

Oštra i potencirana borba filoloških škola mogla se pratiti tijekom druge polovice 19. stoljeća sve do razdoblja koje Brozović naziva *fin de siècle*, kada su se polemike utišale. *Fin de siècle* hrvatske filologije obilježila je prevlast škole hrvatskih vukovaca (Samardžija, 2004: 159). Ipak, Kušarov pravopisni savjetnik, koji je tema diplomskoga rada, pokazuje da se od zamisli o (južno)slavenskom jezičnom i pravopisnom ujedinjenju kao jedne od temeljnih sastavnica ilirskog političkog i kulturnog programa još uvijek nije dokraja odustalo (Badurina, 2015: 416). U svojoj knjizi Kušar propisuje razlike između „književnog jezika hrvackoga ili zagrebačke škole“ i „književnog jezika srpskog ili jezika Vukova“ te traži najprihvatljiviji način da se te razlike premoste (Badurina, 2007: 54). Iako su devedesete godine 19. stoljeća bile u znaku hrvatskih vukovaca i pod utjecajem njihove normativistike, ipak polustoljetno djelovanje zagrebačke škole nije bilo moguće izbrisati. *Nauka o pravopisu* stoga nije nikakav pravopisni priručnik, nego je rasprava o dvjema pravopisnim koncepcijama – fonološkoj i morfonološkoj (Vince, 1983: 85).

3. Marcel (Marćel) Kušar

3.1. Život i rad Marcela (Marćela) Kušara

Ime Marćel Kušar slabo je poznato našoj široj kulturnoj javnosti. On nikada nije stekao svjetsku slavu, ali je učinio dosta toga da ga nijedna povijest hrvatske filologije ne bi mogla zaobići. Rodio se 16. siječnja 1858. godine u Rabu gdje je pohađao talijansku osnovnu školu. Nakon osnovne škole upisao je gimnaziju u Rijeci i tamo ga je uzdržavao stric Vjekoslav. U svojoj kratkoj autobiografiji, koja je ostala u rukopisu namijenjena samo užoj obitelji, o godinama provedenim u Rijeci kaže da su to bila „(...) teška vremena kada su za večeru imali najčešće malo *oriza* varena u mlijeku ili dvopeka smekšana u vodi i začinjena uljem i kvasinom” (navedeno prema Vince, 1993: VII).

U trećem razredu hrvatske gimnazije u Rijeci Kušar će se zainteresirati za hrvatski jezik, za što će najviše biti zaslužan njegov gimnazijski profesor Tade Smičiklas (Badurina, 2009: 89). Tadija Smičiklas, profesor hrvatskoga jezika, probudio je u Kušaru interes za lijepu književnost zbog čega se počinje oglašavati svojim pjesmama i pričama u časopisima *Smilje* i *Vienac*. Nakon što je završio gimnaziju, upisao je slavistiku i germanistiku na Sveučilištu u Beču. Budući da je dolazio iz siromašne obitelji, otac Ivan nije mogao financirati njegov boravak u Beču pa se već nakon prve godine studija vraća kući, a ispite polaže u Beču. S vrlo dobrim uspjehom, unatoč materijalnoj oskudici, Kušar je završio studij i odmah potom prvo zaposlenje dobio u Kotoru. Sedam punih godina proveo je u Kotoru gdje se i oženio Talijankom Anom Cardona, a nakon toga premješten je u Dubrovnik. Iz Dubrovnika će otići u Zadar i tamo će biti imenovan direktorom gimnazije. Kao profesor bio je izrazito cijenjen kako od strane kolega, tako i od učenika. O tome najbolje svjedoči govor njegova bivšeg učenika Ljubomira Maštrovića povodom 150 godina zadarske gimnazije. Maštrović (1954: 54) piše o Kušaru:

„Mi učenici bivše gimnazije u Zadru, koji smo još u životu, sjećamo se Marcela Kušara kao čovjeka velike energije, dobrog pedagoga i odličnog metodičara. Za njegovih satova osjetili bi i nemarni đaci neki naročiti užitek, koji mogu izazvati samo usta majstora nauke. Zadarski đaci imali su tu rijetku sreću, kada bi se zamjenjujući odsutnog profesora u njihovu razredu, pojavio direktor Kušar.“

Osim primarne djelatnosti koju je obavljao dugi niz godina, Kušar je započeo i sa svojom znanstvenom djelatnošću odmah po završetku studija. Iako je kao profesor bio izrazito poštovan, njegov je pedagoški rad nadživjela, kako Badurina zaključuje, bogata i plodna znanstvena djelatnost (Badurina, 2009: 90). Kušar je obavljao i niz drugih počasnih poslova; bio je predsjednik Matice dalmatinske, član Ispitne komisije za dobrovoljačku jednogodišnju vojničku službu, član Pregledne komisije za izdavanje hrvatsko-srpske pravne terminologije, član Kazališnog vijeća, uprave Narodne čitaonice, sudski tumač, ekspert za štamparstvo, prevoditelj državnih zakona na hrvatsko-srpski jezik te nastavnik hrvatskoga književnoga jezika čitavu nizu njemačkih baruna i grofova koji su u Zadru započeli svoju činovničku karijeru (Vince, 1993: X). Na prijedlog dr. Milivoja Šrepela i dr. Ivana Broza od 1896. godine Kušar je, zahvaljujući svojoj marljivosti i skromnosti, doživio i najveću čast te je postao dopisnim članom znanstvene ustanove JAZU.

Znanstveno je Kušar djelovao više od pet desetljeća, a s obzirom na tematiku njegove bismo radove mogli podijeliti u šest skupina: 1) jezičnopovijesni, 2) gramatički, 3) dijalektološki, 4) pravopisni, 5) leksikografski, 6) kulturnohistorijski radovi (Vince, 1993: XII). U svojim brojnim raspravama koje je objavljivao u *Slovincu* traži od Hrvata da postanu narod koji će biti umno, politički i moralno jak, jači od srpskoga. Kako bi se postiglo navedeno, predlaže da se što više proučava narodni jezik. Kušar je odmah po završetku studija započeo sa znanstvenom djelatnošću. Pisao je i objavljivao mnogo, a prvu svoju radnju *Arijanski rod jezika i naši najstariji pradjedovi* objavljuje u dubrovačkom *Slovincu* (Vince, 1993: VIII). Nakon toga piše *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas* koju objavljuje 1884. u nastavcima u *Slovincu*, a zatim i u posebnoj knjizi na 232 stranice, a pozitivno ju je ocijenio Vatroslav Jagić u svojem časopisu *Archive für slavische Philologie* (Badurina, 2008: 3). U Dubrovniku 1889. godine izdaje djelo *Nauka o pravopisu*. To djelo predstavlja prvu raspravu o našem fonološkom, odnosno morfonološkom pravopisu. Nadalje, svoje članke *Dubrovnici, jesu li Hrvati?* počinje objavljivati 1892. u nastavcima u *Crvenoj Hrvatskoj*, a nakon što ih je preradio i upotpunio, tiskao ih je kao knjigu. Već 1901. godine u suradnji s Petrom Kasandrićem priređuje za Maticu hrvatsku novo izdanje Marulićeve *Judite*. Za to izdanje sastavlja još i rječnik manje poznatih riječi. Osim *Judite* za Maticu priređuje i djelo dubrovačkog književnika Mate Vodopića *Mariju Konavoku* uz koju objavljuje još i Vodopićev život i rad. Nakon što je bečka vlada dopustila tiskanje posebnih izdanja čitanki, Kušaru je povjeren zadatak njihove izrade. Skupio je građu za sva četiri razreda srednje škole i prema tome ih organizirao. Osim čitanke sastavio je i vježbenicu u početku isključivo za

svoje potrebe. Da bi si olakšao rad u školi, objavio je vježbenicu u dva dijela pod nazivom *Corso comletto di lingua croata o serba*. Vježbenica koju je sastavio i objavio nije prošla nezapaženo. Osim od hrvatskoga tiska vježbenica je dobila pohvalu i od talijanskog časopisa *Nuova rassegna di letteratura moderna* 1906. godine. Godinu dana poslije u zborniku pod imenom *Österreich im Wort und Bild* objavio je raspravu *Die serbisch-kroatische Sprache und Literatur*. Iste je godine za izdanje priredio *Narodne pripovijetke mitične* s uvodom i komentarom (Vince, 1993: IX).

Posebnu pozornost treba obratiti na njegov dijalektološki rad. U nastavku izdvajamo samo četiri rada koje Josip Lisac detaljno obrađuje u svojem znanstvenom članku. *Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu* prva je dijalektološka studija objavljena 1890. godine. Taj je Kušarov rad probudio zanimanje kako u Vatroslava Jagića, tako i u Milana Rešetara. Iako je u tom radu razvidno njegovo dobro poznavanje prostiranja čakavštine u Dalmaciji, ipak u njemu nije uspio dokazati čakavske osobine u suvremenom dubrovačkom govoru (Lisac, 1993: 113). Tri godine poslije objavljuje u *Nastavnom vjesniku* studiju pod nazivom *Glavne osobine lastovskoga narječja*. U tom se radu Kušar posvetio fonetici, sintaksi i leksiku. Treća po redu dijalektološka je studija *Rapski dijalekat* objavljena 1894. godine. Taj je rad najopsežnija studija koju je Kušar napisao, a ujedno predstavlja i jedan od boljih dijalektoloških prinosa u 19. stoljeću. *Lumbardsko narječje* posljednja je po redu dijalektološka studija koja je objavljena 1895. godine u *Nastavnom vjesniku*. Pred kraj života Kušar je u Splitu objavio djelo *Narodno blago*. Budući da se već u gimnazijskim danima javio interes za istraživanje jezika s njegove leksičke i gramatičke strane, čitav je svoj život nastojao vjerno zabilježiti manje poznate riječi ili poslovice koje su onda pred kraj života zajedno s njihovim objašnjenjima objavljene u *Narodnom blagu*. Posljednje dane života Kušar je proveo u rodnome Rabu u krugu svojih najbližih i prijatelja gdje je i umro 2. prosinca 1940. godine (Vince, 1993: XI).

3.2. Značenje Kušarove pravopisne knjižice (rasprave)

Hrvatske su pravopisne prilike, u vremenu kada Kušar piše svoju *Nauku o pravopisu*, bile izrazito nesređene (Badurina, 2007: 53). O tome svjedoči i rečenica koju Kušar piše u predgovoru svojega djela koji je nazvao *Pristup*: „Poļe pravopisne nauke, ako ga uzmemo u svoj ņegovoj prostranosti, bilo je dosad kod nas, tobože kao ništavo, prilično zapušteno tako da je dijelom ostalo još neiskrčeno a korov je posvuda obilato iznikao“ (Kušar, 1889: XII). Svoj je prilog tako nesređenoj situaciji gimnazijski profesor, ili kako ga Broz naziva *vrsni znalac jezika hrvatskoga* Marcel Kušar (Broz, 1892: VII), pokušao dati pravopisnom knjižicom u kojoj je opisao i jedan i drugi način pisanja. Tom je knjižicom učinio red u našem pisanju i svojim je učenicima na taj način pružio sredstvo da počnu pisati pravilno (Vince, 1993: XXI). *Nauka o pravopisu* osim navedenog imala je zadatak uputiti nas na koji ćemo način alfabetom bilježiti glasove od kojih se sastavljaju riječi i kako ćemo se poslužiti nekim znakovima i sredstvima koji nam pomažu da nas čitatelj što bolje razumije i shvati na pravi način poruku onoga što smo napisali (Badurina, 2009: 101). Da bi knjižica *Nauka o pravopisu* mogla u potpunosti ispuniti svoj zadatak, Kušar je morao uložiti veliki trud. Iako su brojni filolozi prije njega znali istaknuti poneko pravopisno pravilo, on je počeo prvi istraživati, sakupljati i zapisivati netočnosti u pisanju pojedinih riječi na temelju čega je sastavio pravila za pravopisne probleme s kojima se susreo (Vince, 1991: 99). Ni Pero Budmani u svojoj knjizi *Gramatica della lingua serbo-croata (illirica)* ni Stevo Čaturilo koji je sastavio knjižicu za školsku upotrebu u svojim pravilima nisu bili iscrpni, niti su odredili kako bismo trebali bilježiti tuđe riječi u našem jeziku (Vince, 1991: 99).

Kušar ističe da se *Nauka o pravopisu* razlikuje od ostalih radova u sljedećem: 1) što se potrudio da pokupi i iznese sve skupine i pojedine riječi koje se krivo pišu ili koje se pišu sad ovako, a sada onako; 2) što je sav materijal uredio i sastavio na više i manje određena i jednostavna pravila i to koliko za fonetički, toliko i za etimologijski pravopis; 3) što ta pravila nije sastavio isključivo po svojoj volji, već je njima tražio temelj kod naših, ali i kod stranih poznavalaca našega jezika (Kušar, 1889: XIV). Ta pravopisna knjižica odražava sve okolnosti u kojima je nastajala. Prije nego li je sastavljena, Narodna je stranka dobila većinu u Dalmatinskom saboru i hitno se tražilo rješavanje kaotičnog pravopisnog stanja. Pred Dalmatinskim saborom sukobila su se mišljenja Luke Zore i Mihovila Pavlinovića. Dok se Pavlinović zalagao za „etimološki“ pravopis, Zore se zauzimao za „fonetski“ (Vince, 1991: 98).

Upravo zbog toga što se u tom razdoblju nije bilo lako opredijeliti između triju književnojezičnih tipova, Karadžićeva tipa, tipa zagrebačke filološke škole i dalmatinske ikavice, Kušar je odlučio biti nepristran i taktizirati pa u svojoj pravopisnoj knjižici spominje oba pravopisna tipa, „fonetički“ i „etimologijski“ (Badurina, 2009: 93). Kušar objašnjava da „fonetički“ pravopis nastoji što vjernije prikazati glasove i glasovne promjene u riječima kada ih pomislimo nezavisno od rečenice, dok u „etimologijskom“ pravopisu nema tako pouzdanog predočavanja glasova i glasovnih promjena (Kušar, 1889: IX). Badurina u *Pravopisnim nazorima Marčela (Marcela) Kušara* objavljenima uz *Nauku o pravopisu* objašnjava kako je prije spomenuto Kušarovo „fonetičko“ pravopisno načelo, zapravo, fonološko jer se slovima bilježe funkcionalni glasovi ili fonemi, dok je njegovo „etimologijsko“ pravopisno načelo, zapravo, morfonološki ili morfološki pravopis, i to takav da se u pismu ne bilježe promjene na granicama najmanjih jezičnih znakova ili morfema, a slovima se bilježe morfonemi ili predstavnici fonema koji alterniraju u morfemu (Badurina, 2009: 102).

Vrijednost i značenje knjižice procjenjivali su mnogi naši filolozi. Prvi među njima bio je Maretić koji je Kušaru zamjerao što je uz tada propisani fonološki pravopis u knjižici donio morfonološka pravopisna pravila (Vince, 1991: 103). Iako se i sam Kušar opredijelio za „fonetički“ pravopis i proglasio ga boljim rješenjem za naš jezik, ipak je odlučio udovoljiti vremenu i političkim prilikama nastanka pravopisne knjižice. Kušar je upravo tom nepristranošću i radom na obama pravopisima veliku uslugu napravio etimolozima zagrebačke filološke škole. Bez njegova pravopisnog savjetnika zagrebačka bi filološka škola sastavila još nekonzekventniji i šareniji pravopis (Vince, 1993: XXVII). Osim navedenog, Maretić je hvalio Kušarovu marljivost i iscrpnost. Najviše od svega hvalio je njegovo bavljenje pitanjima refleksa jata, stavljanja naglaska, vezanje pojedinih dijelova u složenije riječi, razdvajanje slogova. Također, često je naglašavao da je Kušar u svome savjetniku isticao i uvjete za pisanje riječi odvojeno ili zajedno, kao i pisanje riječi velikim početnim slovom (Vince, 1991: 103).

Osim vukovca Tome Maretića osvrt na Kušarovu knjigu dao je i Vatroslav Jagić (Vince, 1991: 103 – 104). On prvo kritizira Kušarovo prelaženje granice fonološkog pravopisa koji je propisao Vuk Stefanović Karadžić. Taj se problem javio već u samom naslovu knjižice pa umjesto *hrvatski* kako je propisao Karadžić, u naslovu Kušarova savjetnika stoji *hrvacki*. Prema Jagiću: „Filolozi bi trebali da se ugledaju u postupke svojih kolega u velikim zapadnim i istočnoeuropskim književnostima, te da imaju više obzira i prema nefilološkoj publici za koju pišu“ (navedeno prema

Vince, 1991: 104). Također, Jagić objašnjava da knjižica predstavlja kompliciran ortografski savjetnik jer Kušar ne radi na tome da učvrsti pravopis koji se dotada već uobičajio, nego u svojem savjetniku nudi niz prijedloga da bi se pisalo etimološki i fonološki dosljednije (navedeno prema Vince, 1993: XXVI). Iako knjižica obiluje pretjeranim znanstvenim raspravljanjem, ipak ju u svojoj recenziji, zbog mnogih korisnih pouka koje sadrži, preporučuje svim Hrvatima i Srbima koji se koriste latiničnim pismom (navedeno prema Vince, 1991: 104). Sličan je komentar na njegovu knjižicu dao i književni povjesničar i numizmatičar Milan Rešetar (Vince, 1991: 104). On Kušarovu pristupu najviše zamjera nepotrebnu razvučenost, a njegovoj knjižici zamjera što joj na kraju nedostaje popis riječi. Osim što je Kušar morao uložiti trud u sastavljanje knjižice, čitatelji se također moraju ozbiljno namučiti ako žele razumjeti autorovo izlaganje. „Knjiga doista nije pregledna ni laka za razumijevanje, pogotovo ne za učenike, a i pojedina tumačenja više idu u fonetska istraživanja nego u praktične pravopisne savjete“ (navedeno prema Vince, 1993: XXVII). Zbog svega navedenoga, iako pravopisna knjižica nije dobila neka veća priznanja i iako je objavljena bez institucionalne, državne potpore, ona je postala osnovom za gotovo stogodišnju hrvatsku pravopisnu praksu (Vince, 1993: XXIX).

Kušar je zacrtao visoke standarde u bavljenju hrvatskom pravopisnom normom i izgradio temelj fonološkom pravopisnom tipu. Međutim, uz prije spomenuto može se navesti i njegovo isticanje velikog broja pravopisnih problema koji će kasnije razrađeni i dopunjeni naći mjesto u pravopisnim knjigama (Badurina, 2009: 110). Također, svojom studioznošću i znanstveno utemeljenim pristupom Kušar je olakšao djelatnost Ivanu Brozu. Tri godine nakon što je objavljena Kušarova *Nauka o pravopisu* pojavio se prvi pravi hrvatski pravopis koji se temeljio na fonološkom načelu. Njegov autor Ivan Broz istaknuo je značajnu ulogu Marcela (Marćela) Kušara i njegove knjižice pri sastavljanju vlastitog pravopisa. U nastavku donosim Brozove riječi iz predgovora *Hrvatskoga pravopisa*: „Dužan sam spomenuti na ovome mjestu, da sam se uvelike koristovao Naukom o pravopisu, koju je štampao u Dubrovniku vrstan znalac jezika hrvatskoga, g. M. Kušar: priznajem da bez njegove knjige ne bi u koječemu bila moja knjiga onakova kao što jest“ (Broz, 1892: VII). Objavljen u dvama izdanjima – 1892. i 1893. godine Brozov je *Hrvatski pravopis* nastao kako na teorijskim, tako i na metodološkim uporištima *Nauke o pravopisu* (Badurina, 2015: 423). O tim ću sličnostima više govoriti tek nakon što izložim sadržaj pravopisne knjižice, i to u poglavlju koje će uslijediti prije zaključka pod nazivom *Kušar kao Brozov uzor*. Na kraju se može zaključiti kako se, služeći se Kušarovom pravopisnom knjižicom, može ponuditi

odgovor i na neke suvremene pravopisne dvojbe i na nov način rasvijetliti pitanje hrvatske pravopisne tradicije (Badurina, 2009: 124).

4. Struktura i metodologija pravopisne knjižice (rasprave)

Svoju je knjižicu *Nauku o pravopisu* Kušar podijelio na uvodni dio koji je nazvao „Pristup“ i dva velika pravopisna poglavlja koja predstavljaju razradu uvodno izloženih pravopisnih načela (Badurina, 2007: 57). U predgovoru svoje knjižice Kušar je naveo da se naš narod cijepa na dva tabora – na Hrvate i Srbe čiji se književni jezici razlikuju po morfologiji, alfabetu i ortografiji (Kušar, 1889: 1). Upravo će mu tih petnaest pristupnih stranica poslužiti da prikaže razlike između hrvatskog i srpskog jezika, ali i da predstavi svoje filološke stavove i prikaže opći profil svojeg pravopisnog nauka. U njemu prikazuje odnos između pravopisne i pravogovorne norme. Pravopisnu je normu doveo u vezu s pravogovornom jer navodi da je najčešći uzrok krivog bilježenja glasova u riječi njezin krivi izgovor. Navedeni odnos na koncu postavlja kao temelj pri određivanju pravopisnog tipa (Badurina, 2009: 101). Nadalje, Kušar je pravopisno normiranje doveo u vezu sa standardnim/književnim jezikom, točnije doveo je u vezu odnos standardnojezičnih/književnojezičnih ostvaraja s ostvarajima u organskim sustavima (dijalektu/narječju). Takvi se podatci najčešće donose kao drugorazredne napomene uz pravopisna pravila i obično se pišu malim slovom (Badurina, 2009: 107). Odmah iza „Pristupa“ slijedi prvo veliko pravopisno poglavlje koje je Kušar nazvao „Nauka o fonetičkom i etimologijskom pravopisu“. U njemu se Kušar dotiče pitanja fonetike i etimologije i predstavlja se kao dosljedan fonetičar. Iako se u svojem radu opredijelio za „fonetički“ pravopis i donio iscrpna pravila o „fonetičkom“ pisanju, na stranicama prvog dijela svoje knjižice uspostavio je i drugorazredna pravila za morfološki/morfonološki pravopis. U našem se jeziku upotrebljavaju oba pravopisa. Dok Srbi pišu fonetikom, Hrvati pišu etimologijom prateći pravila zagrebačke filološke škole (Kušar, 1889: 1). Iako je na kraju uvoda Kušar zaključio da je najpotpunije obrađena nauka o „fonetičkoj“ ortografiji, nije bila izostavljena ni „etimologijska“. Ona je svojim opsegom gotovo neusporediva s „fonetičkom“ budući da kod nje nema drugog pravila, osim jednoga: „Pazi u pisanju na etimologiju riječi“ (Kušar, 1889: XIII). Njegovi su postupci prema tomu elastični budući da se opredjeljuje za postupak u normiranju koji nije isključiv, točnije opredjeljuje se za onaj postupak koji ponekada odstupa od postavljenih pravila samo da bi se priznala stvarnost jezične prakse (Badurina, Matešić, 2008: 8).

Prvi se dio knjige naziva i središnjim dijelom, a to se veliko poglavlje dijeli na devet manjih cjelina koje ću izdvojiti u nastavku rada.

A. „Nauka o fonetičkom i etimologijskom pravopisu“

1. „Prilagođavanje suglasnih po svojoj naravi tvrdoj i mekoj“
2. „Prilagođavanje suglasnih *s* i *z* ispred *č* i *ć*, *g* i *đ*, *l* i *ń*“
3. „Premučavanje suglasnih“
4. „Prilagođavanje suglasnoga *č* ispred *t* i *c*“
5. „Preudešavanje grupa *ts* i *ds*, *tš* i *dš*“
6. „Vokalizovanje glasa *l*“
7. „Pravilo o nepostojanom *a* u deklinaciji“
8. „Eufonijsko izgovaranje: a) grupa *čc*, *čk* i *ćs*, b) *ćn* i *ćń*, c) *zr* i *žr*“
9. „Pravila za pisanje tuđih riječi“ (Vince, 1991: 100)³

Drugi je opsegom znatno bogatiji dio Kušar nazvao „Općenita ortografijska nauka“ i podijelio ju na „Općenitu ortografiju glasova i Ortografiju znakova i drugih grafičkih sredstava“. Svaki je od tih dvaju dijelova Kušar razložio na niz pravopisnih problema. Prvi se dio sastoji od devet pravopisnih pitanja koje izdvajam u nastavku rada.

B. „Općenita ortografijska nauka“

a. „Općenita ortografija glasova“

1. „Zamjena staroslavenskoga glasa *Ѣ*“
2. „Kad ćeš pisati *ć* a kad *č*?“
3. „Kad ćeš pisati *tj* (mjesto *ć*), kada *dj* (mjesto *đ*)?“
4. „Kad ćeš pisati *št* (mjesto *šč* ili *šč*), kada *žd* (mjesto *žd*)?“
5. „Pravilno pisanje glasa *h*“
6. „Kad ćeš pisati eufonijsko *l* (mjesto *j*) iza labijalnih suglasnih (*p*, *b*, *v*, *m*)?“
7. „Hoćeš li pisati u pojedinim riječima *er*, *ar* ili samo *r*?“
8. „Treba li da pišeš u pojedinim riječima: 1. *t* ili *ć*, 2. *d* ili *đ*, 3. *l* ili *l*, 4. *n* ili *ń*, 5. *s* ili *š*, 6. *z* ili *ž*, 7. *c* ili *č*, 8. *n* ili *l*, 9. *ń* ili *l*, 10. *n*, *ń* ili *m*, 11. *m* ili *v*, 12. *a* ili *o*, *a* ili *e*, *o* ili *e* ili *i*, *i* ili *u*?“
9. „Premučavanje glasova: *v*, *t*, *d*, *p*, *k*, *l*, *g*, *j*, *i* u pojedinim riječima“ (Vince, 1991: 101)⁴

³ Sljedeća će potpoglavljia rada biti naslovljena prema ovdje navedenim Kušarovim naslovima iz *Nauke o pravopisu*.

⁴ Sljedeća će potpoglavljia rada biti naslovljena prema ovdje navedenim Kušarovim naslovima iz *Nauke o pravopisu*.

Drugo je potpoglavlje opsegom skromnije Kušar nazvao „Ortografija znakova i drugih grafičkih sredstava“. Taj dio prikazuje širinu Kušarova pravopisa/ortografije, a sastoji se od četiriju pravopisnih pitanja.

b. „Ortografija znakova i drugih grafičkih sredstava“

1. „Kada se meće naglasak na naše riječi?“
2. „Kada se spojnikom (-) vežu zajedno pojedini dijelovi u složenih riječi a razdvajaju slogovi u prostih?“
3. „Kada se složene riječi pišu spojeno, a kada odvojeno?“
4. „Kada se riječi pišu s velikim slovom?“ (Vince, 1991: 102)⁵

Metodološka uporišta Kušarove knjižice mogu se analizirati s jedne strane s obzirom na odnos narječja i standardnog jezika, a s druge na odnos ortoepije i ortografije. Odnos narječja i jezičnog standarda kao organskog idioma jedno je od važnijih pitanja hrvatske standardologije. To je pitanje Kušar nastojao riješiti definiravši prvo književni jezik. Prema njemu književni je jezik „(...) ono narječje, kojim se služi u knjizi i u običnom govoru izobraženiji dio jednog naroda. Čim se koji narod prene od mrtvila neznanstva te se u njem općenito probudi svijest i ponos narodni, odmah očuti potrebu, da stvori njeki jezik, koji bi mimo sva različita narječja njegova imao biti općim jezikom, koji bi svak imao razumjeti i u pismu držati ga se“ (navedeno prema Badurina, Matešić, 2008: 4). Književni se jezik tada dovodio u vezu s praksom pismenog izražavanja i akademizmom ili elitizmom, što drugim riječima znači da se njime služio samo izobraženiji dio naroda. Kušar stoga pretpostavlja književni jezik samo za općenje u određenim komunikacijskim situacijama, točnije smatra ga primjerenim samo za zadovoljavanje određenih društvenih potreba. Kao i književni jezik narječje, odnosno organski sustav, ima svoju svrhu i namjenu koja se razlikuje od navedene svrhe i namjene književnog jezika.

Da bi potvrdio navedeno, Kušar će se voditi kako lingvističkim, tako i sociolingvističkim kriterijima. Prema njemu tri su važna kriterija: kriterij rasprostranjenosti ili zastupljenosti neke jezične činjenice na terenu, kriterij izvornosti, točnije stupanj podudarnosti jezične činjenice sa starijim stanjem u jeziku, posljednji je kriterij, semantički kriterij ili kriterij kojim se uspostavljaju pravopisne razlikovnosti.

⁵ Sljedeća će potpoglavlja rada biti naslovljena prema ovdje navedenim Kušarovim naslovima iz *Nauke o pravopisu*.

5. Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)

5.1. „Nauka o fonetičkom i etimologijskom pravopisu“

5.1.1. „Prilagođavanje suglasnih po svojoj naravi tvrdoj i mekoj“

Kušar u svojoj *Nauci o pravopisu* suglasnike dijele prema tome je li glasnica ili glotilda zatvorena ili otvorena („zija“) pri njihovu izgovoru (Kušar, 1889: 1 – 2). Drugim riječima, suglasnici se dijele na zvučne i bezzvučne, odnosno na meke/jasnike i tvrde/muklace. Samo kod onih suglasnika kod kojih se razlika ističe, pišu se različito dok su *l, m, n* i *r* izuzeti iz toga pravila. Kušar suglasnike koji se razlikuju samo po tome što je jedno *meko*, a drugo *tvrd* naziva – „konsonanti blizanci“. U našem jeziku to su sljedeći parovi: *b* i *p*, *d* i *t*, *g* i *k*, *z* i *s*, *ž* i *š*, *đ* i *ć*, *ǰ* i *č*, *v* i *f*, *j* i *h*, *c* i *z* (koji bi se mogao pisati sa *x*) (Kušar, 1889: 1 – 2). Kada se nađu dva suglasnika različita po zvučnosti jedan pokraj drugoga, prvo se „suglasno“ prilagodi prema drugome na način da umjesto njega dođe njegov „bliznac“. Ta se glasovna promjena, odnosno alternacija fonema, bilježi uvijek po fonološkom pravopisu (Badurina, 2009: 111). U tablici 1 prikazana je alternacija fonemskih skupina pri jednačenju suglasnika po zvučnosti i dan je primjer za svaku (Kušar, 1889: 3 – 4).

Tablica 1. Alternacija fonemskih skupina pri jednačenju suglasnika po zvučnosti

Alternacija fonema	Primjer
$bk = pk, bt = pt, bs = ps, bš = pš, bc = pc, bh = ph$	<i>ropkiña</i> (od <i>rob</i>), <i>optrčati</i> (od <i>ob</i> i <i>trčati</i>), <i>dupsti</i> (<i>dub</i> u <i>dubem</i>), <i>opšav</i> (od <i>ob</i> i <i>šav</i>), <i>opći</i> (od <i>ob</i>), <i>ophod</i> (<i>ob</i> i <i>hod</i>)
$dp = tp, dk = tk, ds = ts, dš = tš, dh = th$	<i>otpor</i> (<i>od</i> i <i>por</i>), <i>napretka</i> (od <i>napredak</i>), <i>otsijavati</i> (od <i>od</i> i <i>sijavati</i>), <i>oišetati</i> (od <i>od</i> i <i>šetati</i>), <i>othrana</i> (od <i>od</i> i <i>hrana</i>)
$gt = kt, gš = kš, gc = kc$	<i>nokta</i> (od <i>nogъtъ</i>), <i>Drakša</i> (od <i>drag</i>), <i>bokca</i> (od <i>bogac</i>)
$zp = sp, zt = st, zk = sk, zf = sf, zh = sh, zc = sc$	<i>ispit</i> (od <i>iz</i> i <i>pit</i>), <i>gristi</i> (od <i>griz</i> u <i>grizem</i>) <i>niska</i> (od <i>nizak</i>), <i>isfućkati</i> (od <i>iz</i> i <i>fućkati</i>), <i>rashladiti se</i> (od <i>raz</i> i <i>hladiti se</i>), <i>knesca</i> (od <i>knezac</i>)

<i>žt = št, žk = šk, žč = šč, žc = šc</i>	<i>lupeštvo</i> (od <i>lupež</i>), <i>teško</i> (od <i>težak</i>), <i>oteščati</i> (od <i>težak</i>), <i>neznabošca</i> (od <i>neznabožac</i>)
<i>đk = čk, đs = čs, đc = čc</i>	<i>omečka</i> (od <i>omeđak</i>), <i>brečstvo</i> (od <i>bređ</i>), <i>žećca</i> (od <i>žeđa</i>)
<i>pǵ = bǵ</i>	<i>tobǵija</i> (od turske riječi <i>top</i> i nastavka <i>gija</i>)
<i>tb = db</i>	<i>svadba</i> (od <i>svat</i>)
<i>kb = gb, kd = gd, kǵ = gǵ</i>	<i>regbi</i> (od <i>rek</i> za <i>reč</i> i <i>bi</i>), <i>svagda</i> (od <i>svak</i>), <i>ašigǵija</i> (od <i>ašikovati</i> i <i>ǵija</i>)
<i>sb = zb, sd = zd, sg = zg</i>	<i>glazba</i> (od <i>glas</i>), <i>združiti</i> (od <i>s</i> i <i>družiti</i>), <i>zgužvati</i> (od <i>s</i> i <i>gužvati</i>)
<i>šb = žb, šd = žd</i>	<i>zadužbina</i> (od <i>duša</i>), <i>dvažde</i> (od <i>dvaš</i>)
<i>čb = ǵb</i>	<i>srǵba</i> (od <i>srč</i> u <i>srčiti se</i>)

Kada je u pitanju etimologija, izvorno se „suglasno“ u pravilu neće mijenjati. Međutim, postoji nekoliko iznimaka kod kojih je promjena davno zabilježena, ali ima i riječi kod kojih je dosta teško raspoznati koje je „suglasno“ bilo izvorno. Kušar navodi da će se pisati *pčela* (4)⁶ izvedena od *ččela* (4). Osim ovoga, daje i primjer riječi *britko* (4) koja dolazi od glagola *bridjeti* (4), ali i primjer riječi *nokat* (4) koja se tako izgovara jer prati analogiju prema ostalim padežima. Nadalje, još se u staroj „slovenštini“ *z* prometnulo u *s* pa nemamo *grizti* (5), *vezti* (5) i *mužti* (5), nego *gristi* (4), *vesti* (4) i *musti* (4). Kušar navodi da se osobna imena i prezimena koja dolaze od imenice *bog* i pridjeva *drag* pišu *Boško*, *Bošković* (5) i *Draško*, *Drašković* (5) umjesto *Božko* i *Dražko* (5).

Kušar navodi još tri iznimke, a prva od njih je *svadba* (5) jer u genitivu množine glasi *svadaba* (5); isto je pravilo i kod riječi *primjetba* (5) koja u genitivu množine glasi *primjetaba* (5), a dolazi od glagola *primijetiti*. Sjedeći je primjer riječ *gdje* (5) i od nje stvorene složenice. Budući da se zaboravilo da je *g* postalo od *ko*, *koji*, piše se *gdje* (5), *igdje* (5) i *nigdje* (5), ali i *svagda* (5) i *svagdje* (5). Posljednja se iznimka odnosi na riječ *vazda* (5) koja je pravilnijeg oblika od riječi *vasda* (5). Razlog je tomu nepoznavanje njihova korijena, odnosno „zametka“ riječi.

⁶ Svi se primjeri donose iz pretiska Kušarove *Nauke o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (Dubrovnik: Naklada piščeva, 1889). U zagradi se bilježi broj stranice s koje je primjer preuzet.

5.1.2. „Prilagođavanje suglasnih s i z ispred č i ć, ğ i đ, l i n“

Glasove s i z ubrajamo u zubnike ili dentale, a njihova je artikulacija otežana kada se jave ispred palatala. „U brzom govoru dental ne može da se održi ispred palatala, jer kako je mjesto artikulacije prvima između gornjih i donjih sjekutića a drugima na nepcu, to bi trebalo da se malo ne u isti tren jezik nađe i to svojim vrškom kod zuba a svojim hrptom na nepcu“ (Kušar, 1889: 6). Prvi će se glas prilagoditi drugome pa će s prijeći u š ispred č i ć, l i n, a u ž kada se nađe ispred ğ i đ. S druge strane z će prijeći u ž ispred ğ i đ, l i n, a u š ispred č i ć. Primjeri za to dani su u tablici 2 koja slijedi.

Tablica 2. Alternacija fonemskih skupina pri jednačenju suglasnika po mjestu tvorbe

Alternacija fonema	Primjer
$sč = šč, sc = šć, sl = šl, sn = šn, sg = (šg) žg$	<i>daščica</i> (od <i>daska</i>), <i>vlašću</i> (od <i>vlast</i>), <i>mišlu</i> (od <i>misao</i>), <i>prošna</i> (od <i>prostiti</i>), <i>prkožgija</i> (od <i>prkos</i>)
$zg = žg, zd = žđ, zl = žl, zn = žn, zč = (žč) šć, zć = (žć) šć$	<i>porežgija</i> (od <i>porez</i>), <i>grožđe</i> (od <i>grozd</i>), <i>pažljiv</i> (od <i>paziti</i>), <i>kaznah</i> (imperpekt od <i>kazniti</i>), <i>obraščić</i> (od <i>obraz</i>), <i>iščurlikati</i> (od <i>iz i čurlikati</i>)

Na temelju primjera koji su dani u tablici može se zaključiti da je i kod alternacija prema mjestu tvorbe primijenjeno fonološko načelo. Uz fonološka na stranicama iste pravopisne knjižice Kušar nudi i pravila morfonološka/morfološka pravopisa. Prije navedene glasovne promjene javit će se samo ako se spomenute skupine fonema jave u fleksiji (npr. *vlašću*, *mišlu*) (8) ili u tvorbi riječi (npr. *daščica*, *grožđe*) (8). Unatoč tomu, kada je riječ o „etimologijskom“ pravopisu u skupovima sa s i z, ti glasovi uvijek ostaju nepromijenjeni (npr. *sľubiti*, *razčešľati*) (8). Vince ističe da je Kušar u primjedbi sitnijim slovima napomenuo kako se u hercegovačkom dijalektu palataliziraju s i z ispred l katkada i u riječima koje su nešto složenije (npr. *šľubiti*, *ražľutiti se*) (7). No, budući da se javljaju i oblici *sľubiti* (7) i *ražľutiti se* (7), bolje je prema Kušaru zadržati posljednje oblike jer njima ne odlazimo u krajnosti (Vince, 1991: 101).

5.1.3. „Premučavanje suglasnih“

Treće se potpoglavlje „Nauke o fonetičkom i etimologijskom pravopisu“ bavi pitanjem „premućavanja suglasnih“. To se pravilo odnosi na sve suglasnike koji se mućno izgovaraju pa zbog toga bivaju prometnuti u neki drugi glas. Tri su razloga zbog kojih dolazi do pretvorbe suglasnika. Prvi od njih je kada se nađu dva jednaka suglasnika jedan do drugoga ili kada se suglasnici jedan pored drugoga razlikuju po tome što je jedan od njih „tvrđi“, a drugi „meki“ suglasnik. Drugi je razlog kako kaže Kušar „(...) što je prvo *s* ili *z* a drugo *š* (*postanem* = *sh*) ili *ž* (*postanem* = *zj*)“ (Kušar, 1889: 8). Posljednji je razlog za pretvorbu suglasnika kada se *t* ili *d* nađu ispred *c* (*postanem* = *ts*) (8) ili *ć* (*postanem* = *tš*) (8) ili *ć* (*postanem* = *tj*) (8). U pravilu se zamijeni uvijek prvo „suglasno“ koje se teže izgovara. Osim što se mijenja prvo „suglasno“, najčešće se u skupini fonema kao što je *stb*, *stk*, *stl*, *stļ*, *stm*, *stñ*, *štb*, *štk*, *štm*, *štn*, *štn*, *zdk*, *zdn*, *zdñ*, *ždk*, *ždn*, *ckn*, *ckñ*, *skl*, *skñ*, *šsk*, *šst*, *žsk*, *žst*, *ćsk*, *ćst*, mijenja fonem koji se nađe u sredini. U nastavku su dane dvije tablice. U prvoj tablici (tablica 3) prikazani su primjeri za ispadanje jednog suglasnika kada se nađu dva ista jedan pored drugoga ili dva različita suglasnika po zvučnosti, dok je u drugoj tablici (tablica 4) prikazano ispadanja središnjeg suglasnika u skupini od tri suglasnika (Kušar, 1889: 8 – 9).

Tablica 3. Ispadanje suglasnika

Ispadanje suglasnika	Primjer
<i>dd</i> i <i>td</i> = <i>d</i> , <i>kk</i> i <i>gk</i> = <i>k</i> , <i>kg</i> = <i>g</i> , <i>nn</i> = <i>n</i> , <i>zs</i> = <i>s</i> , <i>tt</i> i <i>dt</i> = <i>t</i> , <i>zz</i> = <i>z</i> , <i>zš</i> = <i>š</i> , <i>zž</i> = <i>ž</i> , <i>dc</i> i <i>tc</i> = <i>c</i> , <i>dć</i> i <i>tć</i> = <i>ć</i> , <i>tć</i> = <i>ć</i>	<i>odijeliti</i> (od <i>od</i> i <i>dijeliti</i>), <i>pedeset</i> (<i>pet</i> i <i>deset</i>), <i>meko</i> (od <i>mAkьko</i>), <i>lako</i> (od <i>ьgьko</i>), <i>dogod</i> (od <i>dok</i> i <i>god</i>), <i>stràna</i> (ž. rod od <i>stran</i>), <i>isjeći</i> (od <i>iz</i> i <i>sjeći</i>), <i>rasti</i> (od <i>rastem</i> i nastavak <i>ti</i>), <i>oteći</i> (od <i>od</i> i <i>teći</i>), <i>bezakoñe</i> (od <i>bez</i> i <i>zakoñe</i>), <i>poreština</i> (od <i>porez</i> i <i>ština</i>), <i>raširiti</i> (od <i>raz</i> i <i>širiti</i>), <i>raženiti</i> (<i>raz</i> i <i>ženiti</i>), <i>suca</i> (od <i>sudac</i>), <i>oca</i> (od <i>otac</i>), <i>suće</i> (od <i>sudac</i>), <i>glačina</i> (od <i>glatko</i>), <i>pisaću</i> (od <i>pisat ću</i>)

Tablica 4. Ispadanje središnjega suglasnika

Ispadanje suglasnika	Primjer
<p><i>stb = (sb) zb, stk = sk, stl = sl, stļ = (sļ) šļ, stm = sm, stn = sn, stñ = (sñ) šn, štb = (šb) žb, štk = šk, štm = šm, štn = šn, štn = šn, ždk = (zk) sk, zdn = zn, zdñ = (zn) žn, ždk = žk (šk), ždn = žn, ckn = cn, ckñ = cñ, skl = sl, skñ = sñ, šsk = šk, šst = št, šsk = (žt) št, žst = (žt) št, čsk = čk, čst = (čt) št</i></p>	<p><i>gozba (od gost), liska (od listak), izrasli (od rasti), košļiv (od kost), usmen (od usta), masna (od mastan), plašnača (od plast), užba (od uštap), peraški (od Perast), tišma (od tištma, tištati), pozorišni (od pozorište), godišni (od godište), groska (od grozdak), grozna (od grozdan), požnak (od pozьdnь), daška (od daždak), dažno (od daždan), docna (od dockna), docñeti (od dockan), protisli (od tiskati), tišna (od tiskati), vlaški (od vlaš i ski), vlašтво (od vlaš i stvo), muški (od muž i ski), mnoštvo (od množ i stvo), junački (od junač i ski), junaštvo (od junač i stvo)</i></p>

Uz navedene primjere u tablicama postoje i oni primjeri koji radi jasnoće ne mijenjaju i ne gube svoj središnji suglasnik kao npr. *istlačiti* (11), *istliti* (11), a ne *islačiti* (11) i *isliti* (11). Ponekada se u takvim riječima dodaje samoglasno *a* kao u primjeru *izatkati* (11) umjesto *istkati* (11).

Osim po „fonetičkom“ pravopisu, prvo se „suglasno“, kako Kušar navodi, neće pisati ni po „etimologiji“. „Tako se ne piše jedno *t* od *tt* u *rasti*, jedno *n* od *nn* u *stran strana strano* i slični pridjevi, jedno *k* u *meko* a *g* u *lako*“ (Kušar, 1889: 11). Prema morfonološkom pravopisu skupine *dd, dt, zs, zz, zš* i *zž* ostaju nepromijenjene (*oddijeliti, podtaknuti*) (12), ali samo u složenim riječima čiji su dijelovi lako raspoznatljivi. U složenim riječima u kojima se ne vidi jasno njihov nastanak prvo se „suglasno“ uvijek gubi (*otole, otud* umjesto *odtole, odtud*) (12). Nadalje, u skupinama *tc, tč, dc, dč* suglasnici *d* i *t* gube se kada se nađu u osnovi riječi (*braco, uglačati*) (12). Nasuprot tome, u fleksiji se *d* i *t* nikada ne gube prema „etimološkome“ pravopisu pa se piše *otca* (12) i *sudca* (12). „Ono srednje slovo piše se redovito samo u fleksiji, n. p. mastno, grozdno, daždno, zaļuštka, listka, grozdka, daždka i ost“ (Kušar, 1889: 12 – 13).

5.1.4. „Prilagođavanje suglasnog *č* ispred *t* i *c*“

Suglasnik *č* mijenja se u suglasnik *š* kada se nađe ispred *t* i *c*. Tu promjenu Kušar u svojoj *Nauci o pravopisu* tumači na način da u glasu *č* imamo slivene elemente *t* i *š*. Kada elementi *tš* dođu pred *t*, tada se *t* od skupa *tš* mijenja. Isto se dogodi i kada se *t* nađe pred glasom *t*. U tom je primjeru njegovo ispadanje nemoguće odgoditi jer je izgovor nemoguć, dok je kod primjera prijelaz od *čt* na *št* samo izgovorne naravi. Promjena je vidljiva i kod skupine *čc* čiji je prelazak na *šc* također izgovorne naravi (Kušar, 1889: 14). Postoji nekoliko primjera kod kojih se odstupa od toga pravila kao što je pisanje i izgovor sljedećih riječi: *Otočca* (od *Otočac*) (14), *plovučca* (od *plovučc*) (14). Prateći „etimologijski“ pravopis može se zaključiti da se *št* uvijek piše umjesto *čt*, osim u tvorbenom dometku *-čtvo* – tada se *čt* ne mijenja sa *št*. Druga skupina *čc*, ali i *čce*, najčešće ostaju nepromijenjene (*sunačce*, *ličce*) (14).

5.1.5. „Preuđavanje grupa *ts* i *ds*, *tš* i *dš*“

Parove suglasnika *ts* i *ds* teško je izgovoriti jer je glasovima *t* i *d* vrlo srodan glas *s* pa s njim uvijek čine jedan glas – suglasnik *c* (*kocka* umjesto *kotska*) (15). Slijedeći ovo pravopisno pravilo, Kušar je naslov svoje knjižice zapisao kao *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga* (Kušar, 1889: 15). „Naime on je u provođenju 'fonetike' u pravopisu ustrajniiji i od Vuka Stefanovića Karadžića (na čija se gledišta o standardnome jeziku i sam nerijetko poziva), pa se tako zalaže da se fonemski sljedovi *ts*, *ds* na granicama korijenskih i sufikslnih morfema dosljedno bilježe prema pretpostavljenom ortoepskom ostvaraju – *hrvacki*, *bracki*, *svjecki* itd.“ (Badurina, Matešić, 2008: 9). Osim što se parovi suglasnika izgovaraju kao glas *c*, ponekada to *c* oslabi i prijeđe u *s* (Vince, 1991: 101). Glas *c* oslabit će samo onda kada u riječi iza *c* dolazi glas *t* (*proklestvo* umjesto *proklectvo*) (15). Nadalje, u složenim riječima, točnije na granici prefikslnih i korijenskih morfema, par *ds* nikada neće prijeći u *c*. Prema tomu, nikada se neće reći *pocjeći* (16) jer se riječ tako promijenjena nikada ne bi razumjela (Kušar, 1889: 15 – 16). Zbog navedenog par *ds*, točnije samo njegov prvi član, alternira već po prije poznatom pravilu mijenjajući se u *t* ispred bezvučnog *s* (*otšetati* umjesto *odšetati*) (16). Tu je Kušar uveo semantički kriterij koji je postao temelj za priklanjanje ortografskoj i ortoepskoj aglutinaciji (Badurina, Matešić, 2008: 9).

Isto se događa i s parovima glasova *tš* i *dš*. Dok se u paru *ts* glas *t* zamijenio sa *c*, ovdje se glas *t* i glas *d* mijenjaju u *š*. Primjer za to jesu riječi *hrvaština* (15) umjesto *hrvatština* (15) i *gospoština* (15) umjesto *gospodština* (15). Ponekada se može dogoditi da glasovi *t* i *d*, kako u *ts* (*ds*) paru, tako i u *tš* (*dš*) paru, prometnu ili kako Kušar kaže „umuknu“ (*nastojati* umjesto *nad̂tojati*, *kašto* umjesto *kadšto*) (16). Unatoč prije navedenom glasovi *t* i *d* znaju se čuvati u riječi da se ne izgubi njezina razumljivost i jasnoća (Kušar, 1889: 16). Primjer za navedeno jest riječ *otstajati* (16) koja ima različito značenje od riječi *ostajati* (16). Ponekada, da bi se olakšao izgovor govornim organima, umeće se samoglasnik *a* ili *u* između para *ds* (*odastrijeliti* umjesto *odstrijeliti*, *podustati* umjesto *pod-stati*) (16).

5.1.6. „Vokalizovanje glasa *l*“

Do vokalizacije glasa *l* dolazi na kraju riječi i u njezinoj sredini. Na tim se mjestima glas *l* mijenja u „suglasno“ *o*. Vjeran će prikaz kada i gdje dolazi do vokalizacije i primjere za navedeno dati tablica 5 (Kušar, 1889: 17 – 20).

Tablica 5. Vokalizacija glasa *l*

Vokalizacija glasa <i>l</i>	Primjer
a) na svršetku riječi	
u participu perfekta aktivnog	<i>dao, uzeo, molio</i> (čakavski <i>dal, vazel, molil</i>)
kod imenica	<i>anđeo, ugao, ždrao</i> (<i>anđel, ugal, ždral</i>)
kod pridjeva	<i>bio, čio, nagao</i> (<i>bijel, čil, nagal</i>)
kod svih adverbala	<i>žao, ozdo, po</i> (<i>žal, ozdol, pol</i>)
b) u sredini od riječi	
kod svih imenica s nastavkom <i>-lnica</i> (ili <i>-lna</i>) koje znače mjesto gdje se nešto zbiva	<i>mastionica, učionica</i>
kod svih imenica od dva ili više sloga na <i>-lac</i> ili <i>-lak</i> osim 1. osobe jd. i 2. osobe mn.	<i>vladaoca, uveoka</i> (<i>vladalac, uvelak</i>)
kod imenica s nastavkom <i>-nik</i> ili <i>-lňak</i> za m. rod i <i>-lnica</i> za ž. rod	<i>čeonik, čeonica, saonik, saonice</i>

kod deminutivnih imenica na <i>-lce</i>	<i>seoce, koce</i>
kod imenica s nastavkom <i>-lka</i>	<i>sviraoka, vioka</i>
kod pridjeva	<i>anđeoski, čeoni</i>
kod riječi koje su izvedene ili složene ili prema kojima ima drugih riječi istoga korijena kod kojih <i>l</i> prelazi u <i>o</i>	<i>seoba, naseobina</i> prema <i>seoski, dioba, dioben</i> prema <i>dio</i>

U tome pravopisnome pitanju jedina će razlika između „fonetičkog“ i „etimologijskog“ pisanja biti u tome što prema morfonološkim/morfološkim pravilima *l* ne prelazi u *o* kada se ispred njega nađe drugo *o*. Primjeri za to jesu *bol* (20), *stol* (20), *kolnik* (20), *dočić* (20), itd.

5.1.7. „Pravilo o nepostojanom *a* u deklinaciji“

Radi lakšeg izgovora kod imenica i pridjeva muškoga roda koji u nominativu jednine završavaju na dva suglasnika, umeće se *a*. Iz toga pravila izuzete su sljedeće skupine suglasnika: *st, zd, št, žd* (*list, grozd, plašt, dažd*) (20). Osim u imenica muškoga roda *a* se umeće i kod imenica *a*-deklinacije ženskog i srednjeg roda, i to samo u genitivu množine. Pravilo o nepostojanom *a* u deklinaciji pravilo je po kojem se hrvatski jezik razlikuje od srpskoga. Dok Hrvati *a* stavljaju samo kod onih riječi koje se u narodnome jeziku često upotrebljavaju u genitivu množine, Srbi ga redovito stavljaju kod svake riječi osim u onih riječi koje završavaju na prije spomenute suglasničke skupine. U primjedbi stoji da je ovo pravilo „etimologijsko“ jer nepostojanog *a* nije bilo u staroj „slovenštini“, nego je umjesto njega stajao „semi-vokal“ koji se u našem jeziku izgubio, a na njegovo mjesto došao je vokal *a* (Kušar, 1889: 20 – 21).

5.1.8. „Eufonijsko izgovaranje: a) grupa *ćc, ćk* i *ćs*, b) *ćn* i *ćń*, c) *zr* i *žr*“

Kod prve skupine glasova, glas *ć* ispred glasova *c, k* i *s* prelazi u *j*. Kao razlog za to Kušar navodi „sladi“ izgovor pa se umjesto *noćca* (21) čuje *nojca* (21), a umjesto *žećca* (21) (od *žeđca*) *žejca* (21). Za drugi par glasova *ćk* Kušar daje primjere *vojka* (21) umjesto *voćka* (21) i *kujkar* (21) umjesto *kućkar* (*kućno prase*) (21) (Vince, 1991: 101). Nadalje, primjeri za posljednji par *ćs* koje onda prelazi u *js* jesu *imujstvo* (21) umjesto *imućstvo* (21) i *pokujstvo* (21) umjesto *pokućstvo* (21).

Također radi izgovora na području Hercegovine skupine *čn* i *čn* izgovarat će se često pa i pisati kao *tn* i *th* pa se može čuti *božitni* (21) umjesto *božični* (21) i *kutni* (21) umjesto *kućni* (21).

Na kraju ostaju još parovi glasova *zr* i *žr* između kojih najčešće dolazi suglasnik *d* pa se umjesto *zreti* (21) i *zreo* (21) u nekih narodnih govora, a posebno kod Hercegovaca, u pismu bilježi *zdreti* (21) i *zdreo* (21). Ovom se pravilu ne priklanjaju kada znaju da je riječ složena kao u sljedećim primjerima: umjesto riječi *razdriješiti* (22) i *izdreče* (22), koje vjerno prate prije navedeno pravilo eufonijskog izgovaranja, pisat će se *razriješiti* (22) i *izreče* (22).

5.1.9. „Pravila za pisanje tuđih riječi“

Prije Kušara nisu postojala sustavna pravopisna pravila za pisanje tuđih riječi. Prema tomu Kušar je prvi sastavio ta pravila i iznio ih na vrlo opsežan način (Vince, 1991: 101). To je pravilo izložio na nepunih deset stranica, a svoje je izlaganje započeo s podjelom tuđica „na koje se uho naviklo“ kao na svoje riječi. Prva vrsta takvih tuđica jesu „(...) one tuđice koje su našle pristupa već u narodnom jeziku pa se tako prilagodile prema domaćim da danas samo filolog umije doznati da im je loza tuđa“ (Kušar, 1889: 22). Takve su riječi *anđeo* (grč.) (22), *peršin* (talij.) (22), *kadar* (turska) (22), *post* (njem.) (22), *subota* (židov.) (22). Pravilo za njihovo pisanje vrlo je jasno i traži da se one pišu kao i domaće riječi.

Druga vrsta tuđica jesu tehnički izrazi koji se počinju nazivati i domaćim riječima upravo zbog velike potrebe koja se javila za njima u književnom jeziku. Tehnički izrazi najčešće dolaze iz staroklasičnih jezika, grčkog i latinskog. Dvojbu oko pisanja tih riječi Kušar je nastojao riješiti sljedećim pravilima koja će biti prikazana u tablici 6 (Kušar, 1889: 25).

Tablica 6. Pravila za pisanje tuđih riječi

Pravila za pisanje slova	Primjer
$q = kv$	<i>kvalitativno, Kvintilijan</i>
$x (\xi) = ks$	<i>leksik, Kserkse</i>
c (ispred <i>a, o, u</i> i ispred suglasnog <i>r</i>) = k	<i>konkretno, Katon</i>
$y (v) = i$	<i>hidrat, Kambiz</i>
$th (\theta) = t$	<i>matematika, Atena</i>

<i>ph</i> (φ) = <i>f</i>	<i>morfologija, Fidiija</i>
<i>ch</i> (χ) = <i>k</i> (ili <i>h</i>)	<i>kirurgija, Akil (hirurgija, Ahil)</i>
<i>h</i> = <i>h</i>	<i>hidraulika, Herme</i>
<i>ae</i> = <i>e</i>	<i>estetika, Egist</i>
<i>oe</i> = <i>e</i>	<i>ekonomija, Edip</i>
<i>s</i> = <i>z</i>	grčke riječi: <i>filozofija, fraza</i> , latinske riječi: <i>akuzativ, proza</i>
<i>t</i> = <i>c</i>	grčke riječi: <i>aristokracija, negromancija</i> , latinske riječi: <i>funkcija, konvencija</i>
<i>c</i> = <i>ci</i> (<i>ci, cy</i>), <i>ce</i> (<i>ce, cae, coe</i>), <i>sci</i> (<i>sci, scy</i>), <i>sce</i> (<i>sce, scae, scoe</i>)	lat. <i>Caesar, Cyrillus</i>
<i>g</i> = <i>gi</i> (<i>gi, gy</i>), <i>ge</i> (<i>ge, gae, goe</i>), <i>gn</i>	<i>magnat, Magnezija</i>
<i>u</i> (u diftonzima <i>eu, au</i>) = <i>v</i>	<i>evritmija, Zevs, avditor</i>

Treća se vrsta tuđica odnosi na vlastita imena (prezimana i „geografijska“) koja su najčešće staroklasična (latinska ili grčka). Nadalje, četvrta se vrsta tuđica odnosi na moderna imena koja se rijetko spominju u književnom jeziku pa se zbog toga mogu smatrati tuđicama. Pravila „etimologičara“ kod pisanja prve vrste tuđica u potpunosti prate i neki „fonetičari“, a njihovo pravilo glasi da se sva moderna imena pišu onako kako se pišu u jezicima iz kojih dolaze, točnije iz kojih su preuzeta. Ipak, Kušar kao „fonetičar“ propisuje da se vlastita imena pišu kako se kod nas izgovaraju gdje će izgovor biti prilagođen glasovima našeg jezika ili da se pišu dvojako, a to bi značilo prvi put po izgovoru, a drugi u zagradi onako kako se piše u jeziku iz kojeg su preuzete prateći na taj način prije spomenuto pravilo „etimologičara“ i nekih „fonetičara“. Riječ je dakle o dvojakom bilježenju: fonetičkom, točnije transkribiranom i transliteriranom koji se donosi u zagradi (Badurina, 2009: 118). Navedeno možemo potvrditi sljedećom Kušarovom rečenicom: „(...) n. p. stanovnici grada Bruges koji se izgovara Briž (u franc. jeziku Brüž) neka ne budu Bruges-ani već Brižani, pridjev na –ski od Bruxelles = Brüseļ = Briseļ neka ne bude brusellesski već briseļski, pristaša Häckel-ove = Hekelove škole neka ne bude häckel-janac već hekeļanac, a Boulanger-ovih = Bulanžer-ovih političkih nazora ne boulangerist već bulanžist itd“ (Kušar, 1889: 24).

Na kraju paragrafa o pisanju tuđih riječi Kušar daje još četiri važna pravila. Prvo se pravilo odnosi na pisanje kratkih vlastitih imena pri čemu se mora dobro paziti da ih se „ne osakati“ (*Safo, Tales*) (30). Drugo se pravilo odnosi na biranje kraćih „formi“ imenica umjesto dugih. Za to navodi primjer kratkog pisanja imenice *ep* (30) u odnosu na njegovu dužu „formu“ *epos* (30). Nadalje, pretposljednje se pravilo odnosi na pisanje riječi koje „se otežu“ u genitivu. Za takve riječi predlaže pisanje po genitivu, a ne po nominativu. Prema tomu, pravilno bi bilo *Ćićeron* (30) umjesto *Ćićero* (30). Izuzetak od toga pravila jesu riječi koje završavaju na *-at* u genitivu. Umjesto završetka *-at* Kušar predlaže nastavak *-a* i navodi za to primjer *drama* (30). Također, umjesto završetka *-ion* bolji je *-ija* pa umjesto *konjunkcion* (30) bit će *konjunkcija* (30). Posljednje se pravilo veže uz grčke nastavke *-us* i *-um* koji se obično gube (*Pompej* umjesto *Pompej-us*, *subjekat* umjesto *subjekt-um*) (30).

5.2. „Općenita ortografska nauka“

5.2.1. „Zamjena staroslavenskoga glasa *Ѣ*“

Prvo potpoglavlje „Općenite ortografske nauke“ donosi izgovorne vrijednosti jata, odnosno njegove ortoepske ostvaraje (Badurina, 2009: 122). Staroslavenskom glasu *Ѣ* u našem jeziku odgovaraju glasovi i skupovi glasova *i*, *e*, *je* i *ije*. Budući da se javio problem u vezi s refleksom jata, Kušar je „ekscerpirao Karadžićev rječnik, Rječnik JAZU, radove Daničićeve i Pavićeve o akcentuaciji, Leskienovu radnju o kvantiteti, koja mu je uvelike pomogla da utvrdi pravila za pisanje riječi (...)“ (Vince, 1991: 102).

Staroslavenski glas *Ѣ* mijenja se u *i* kada se nađe ispred sljedećih glasova: *j*, *o* (= *l*), *đ*. U primjerima *smijati se* (32) i *vijati se* (32) (*smѢ* i *vѢ*) jat se našao ispred glasa *j*. Osim toga, jat prelazi u glas *i* kada se nađe ispred samoglasnika *o* pa Kušar navodi da je pogrešno pisati i izgovarati *htjeo* (32), *uspjeo* (32) i *želeo* (32). Umjesto toga, prema ovome pravopisnom pravilu, piše se i izgovara *htio* (32), *uspio* (32) i *želio* (32). Izuzetak od toga pravila jesu sljedeće riječi: *pjeo* (32), *pleo* (32), *mleo* (32), *preo* (32), *vreo* (32), *zreo* (32) i *jeo* (32). Treće se pravilo odnosi na zamjenjivanje glasa *Ѣ* samoglasnikom *i* kada se nađe ispred glasa *đ* u primjerima *priđe* (32) i *osiđelica* (32).

Nadalje, staroslavenski glas *Ѣ* mijenja se u *e* kada se nađe iza *r* *krěpōst* (34) i *drēmļiv* (34). U svim ostalim slučajevima gdje se nije ostvarilo ni *e*, a ni *i*, piše se *je* ili *ije*. Hoćemo li u pismu

bilježiti *je* ili *ije* ovisi u prvome redu o dužini sloga. Ukoliko je slog kratak kao u primjerima *věra* (35), *svědok* (35) i *věra* (35), *svědok* (35) bez obzira na to pripada li riječ ikavštini ili ekavštini, umjesto glasova *i* ili *e* u govoru, ali i pismu bit će *je* kao u sljedećim primjerima: *vjera* (35) i *svjedok* (35). S druge strane, ako je slog dug kao u primjerima *cvěće* (35), *vrěme* (35) i *cvěće* (35), *vrěme* (35), u pismu ga bilježimo sa *ije*. Međutim, neke riječi kako u svojem izgovoru tako i u pismu odstupaju od navedenih pravila. Primjer za to jesu riječi s dugim slogom kod kojih se umjesto *ije* piše *je* (*bjěga* i *djěva*) (35).

Na kraju ovoga pravopisnog pitanja Kušar donosi općenito pravilo da u slogu prije naglašenog sloga može stajati samo *je* ili *e*, ali nikada *ije*. Primjer za to pronalazi u 6. vrsti glagola sa završetkom *-ivati*, *-ovati* i *-evati*, ali i u glagola 5. vrste sa završetkom *-avati* (*rješavati*) (38). Osim na glagole, to je pravilo primjenjivo i na imenice na *-etina* (*djetetina*) (38), *-oba* (*tjeskoba*) (38), *-oća* (*bjesnoća*) (38), *-ota* (*ļepōta*) (38), ali i na pridjeve s dometkom *-ovit* (*ļekōvit*) (38). Općenito se pravilo vezano uz pisanje *je* ili *e* odnosi i na složene riječi od kojih prvi dio riječi ima slog sa *Ā* kao u primjeru *cjelōkupan* (*cijelo*) (38). Pravila pisanja refleksa jata u imenica, pridjeva i glagola donose se u tablicama 7, 8 i 9.

Tablica 7. Pravila pisanja refleksa jata u imenica

Pravila za pisanje <i>je</i>	Primjer
u slogovima ispred nastavaka <i>-âč</i> , <i>-ad</i> , <i>-âj</i> , <i>-âr</i> , <i>-dba</i> , <i>-ić</i> , <i>-teļ</i> i ako je riječ izvedena od druge i u osnovnoj riječi ima <i>ije</i>	<i>mjenjač</i> (od <i>mijenjati</i>), <i>zvjerađ</i> (od <i>zvijer</i>), <i>izvještaj</i> (od <i>izvijestiti</i>), <i>zvjezdarić</i> (od <i>zvijezda</i>), <i>zamjedba</i> (od <i>zamijetiti</i>), <i>cvjetić</i> (od <i>cvijet</i>), <i>pljeniteļ</i> (od <i>plijeniti</i>)
riječi koje završavaju na <i>-ak</i>	<i>bjelak</i> (od <i>bijeli</i>), <i>cjevňak</i> (od <i>cijev</i>)
riječi koje završavaju na <i>-ica</i>	<i>nesvjestica</i> (od <i>nesvijest</i>), <i>povjesnica</i> (od <i>povijest</i>)
augmentativi koji završavaju na <i>-ina</i>	<i>mješina</i> (od <i>mijeh</i>), <i>rječina</i> (od <i>rijeka</i>)
imenice koje završavaju na <i>-ka</i> koje u osnovnoj riječi imaju <i>ije</i>	<i>zvjerkica</i> (od <i>zvijer</i>), <i>pogrješka</i> (od <i>pogriješiti</i>)
imena oruđa u srednjem rodu koja završavaju na <i>-lo</i> , a u osnovnoj riječi imaju <i>ije</i>	<i>cjedilo</i> (od <i>cijediti</i>), <i>cjepalo</i> (od <i>cijepati</i>)

riječi koje završavaju na <i>-nik</i> koje u osnovnoj riječi imaju <i>ije</i>	<i>vjesnik</i> (od <i>vijest</i>), <i>rječnik</i> (od <i>riječ</i>)
Pravila za pisanje <i>ije</i>	Primjer
riječi na <i>-ac</i> koje u osnovnoj riječi imaju <i>ije</i> (osim <i>svjetlac</i> i <i>tjesnac</i>)	<i>bijelac</i> (od <i>bijel</i>), <i>slijepac</i> (od <i>slijep</i>)
riječi na <i>-ak</i> kada je u osnovnoj riječi <i>ije</i>	<i>cvijetak</i> (od <i>cvijet</i>), <i>korijenak</i> (od <i>korijen</i>)
imenice „kolektiva“ koje u osnovnoj riječi imaju <i>ije</i>	<i>cvijeće</i> (od <i>cvijet</i>), <i>zvijezde</i> (od <i>zvijezda</i>)
apstraktne imenice na <i>-na</i> koje su izvedene od glagola sa <i>ije</i>	<i>prijetna</i> (od <i>prijetiti</i>), <i>lijetna</i> (od <i>lijetati</i>)
imenice na <i>-ost</i> osim <i>svjetlost</i>	<i>lijenost</i> (od <i>lijen</i>), <i>slijepost</i> (od <i>slijep</i>)
neke imenice muškog roda	<i>prijedlog</i> , <i>prijepis</i>
neke imenice ženskog roda	<i>sijede</i> , <i>stijena</i>
neke imenice srednjeg roda	<i>crijevo</i> , <i>dlijeto</i>

Tablica 8. Pravila pisanja refleksa jata u pridjeva

Pravila za pisanje <i>je</i>	Primjer
komparativ pridjeva	<i>bjedniji</i> (od <i>bijedan</i>)
ispred dometaka <i>-ast</i> , <i>-en</i> , <i>-it</i> , <i>-iv</i> , <i>-jan</i> i kada je u osnovnoj riječi <i>ije</i>	<i>cjevast</i> (od <i>cijev</i>), <i>tjesten</i> (od <i>tijesto</i>), <i>rječit</i> (od <i>riječ</i>), <i>djeliv</i> (od <i>dijeliti</i>), <i>promjenliv</i> (od <i>promijeniti</i>)
pridjevi koji završavaju na <i>-ov</i> koji u osnovnoj riječi imaju <i>ije</i>	<i>brestov</i> (od <i>brijest</i>), <i>drenov</i> (od <i>drijen</i>)
Pravila za pisanje <i>ije</i>	Primjer
pridjev koji se tvori od <i>pre</i> „kvantitat od <i>Ā</i> “	<i>prebijedan</i> (od <i>bijedan</i>), <i>prelijep</i> (od <i>lijep</i>)
pridjevi koji završavaju na <i>-an</i> (<i>ni</i>)	<i>bijedan</i> , <i>crijevni</i>
neki pridjevi	<i>bijel</i> (od <i>bio</i>), <i>cijel</i> (od <i>cio</i>)

Tablica 9. Pravila pisanja refleksa jata u glagola

Pravila za pisanje je	Primjer
glagoli 5. vrste izvedeni od imenica	<i>vjenčati</i> (od <i>vijenac</i>), <i>zvjerati</i> (od <i>zvijer</i>)
Pravila za pisanje ije	Primjer
prezent pomoćnog glagola biti u niječnoj „formi“	<i>nijesam, nijesi, nije, nijesmo, nijeste, nijesu</i>
glagoli 1. vrste u infinitivu, u svim licima aorista, participu perfekta aktivnog, prezentu, participu prezenta, imperativu	<i>donijeti, donijeh</i> (od <i>donesoh</i>), <i>donijela, siječem, plijevući, plijevite</i>
glagoli 2. vrste u svim oblicima	<i>kukurijeknuti, pijevnuti</i>
glagoli 3. vrste u svim oblicima	<i>nijemjeti, sijedjeti</i>
glagoli 4. vrste u svim oblicima	<i>cijediti, dijeliti</i>
glagoli 5. vrste u svim oblicima	<i>drijemati, lijegati</i>

Kušar osim kod ovih triju vrsta riječi, propisuje pravila refleksa jata u zamjenica, nepromjenjivih vrsta riječi⁷ i brojeva. U književnom jeziku u svih zamjenica umjesto *ije* Kušar propisuje *i* jer su to ujedno i ikavski i ekavski oblici (*svojim*) (48). Također, tim se oblicima postigne veća jasnoća u jeziku, za razliku od oblika s *ije* koji su „razvučeni“ i „uhu neugodni“ kao u primjerima *ovijem* (48) i *mojjem* (48).

Kod nepromjenjivih vrsta riječi treba u pismu bilježiti *ije* u primjerima *prije* (52), *najprije* (52), *ponajprije* (52), *otprije* (52), *prijed* (52) kao „adverb“, dok se „brojnici“ pišu s *ije* u primjeru *dvije* (49), *obedvije* (49), a s *je* u primjerima *dvjema* (49), *obje* (49), *objema* (49).

5.2.2. „Kad ćeš pisati *ć* a kad *č*?“

Kušar ističe da zbog vrlo sličnog izgovora glasova *ć* i *č*, štokavci koji nisu vješti u gramatici i etimologiji često griješe u pisanju tih glasova (Kušar, 1889: 52). Osnovno pravilo bilježenja glasova *č* i *ć*, koje je Kušar dao u svojoj knjižici, glasi: „Piši *ć* tamo gdje je u korijenu ili osnovi od riječi *t*, a *č* gdje je *k*. Tako piši n. p. *gušći* kompar. od *gust*, ali *gušči* pridjev od *guska* (...)“

⁷ Kušar sve nepromjenjive vrste riječi naziva *česticama* što odgovara nazivlju zagrebačke filološke škole.

(Kušar, 1889: 53). Budući da je u nekih primjera vrlo teško doći do njihove osnove i korijena riječi, Kušar traži da se zapamte sljedeća pravila za pisanje *ć* koja ću radi preglednosti prikazati u tablici 10. U svim ostalim riječima koje nije pobrojao u svojoj knjižici preporuča pisanje glasa *č*.

Tablica 10. Pravila za pisanje glasa *ć*

Pisanje glasa <i>ć</i>	Primjer
u nastavku za infinitiv ako nije nastavak <i>-ti</i>	<i>moći, reći</i>
u nastavku za glagolni „adverab (gerundije) prezensa“	<i>vozeći, čitajući</i>
u nastavku za pridjeve koji su nekada bili glagoli participa prezenta	<i>noseći, tegleći</i>
u nastavku <i>-ći</i> za posvojne pridjeve	<i>jareći, krmeći</i>
u nastavku <i>-ać</i> kod nekih imenica	<i>puhać, srndać</i>
u nastavku <i>-oća</i> kod nekih imenica	<i>vrsnoća, bistroća</i>
u nastavku <i>-ić</i> za neke imenice	<i>golubić, zečić</i>
na početku nekih riječi i u onima koje su od njih nastale	<i>ćelav, ćelija</i>
na sredini i na završetku nekih riječi i u onima koje su od njih nastale	<i>kći, svećenik</i>

5.2.3. „Kad ćeš pisati *tj* (mjesto *ć*), kada *dj* (mjesto *đ*)?“

Ako se u riječi nađu glasovi *t* i *j* jedan pored drugoga, tada se zamjenjuju glasom *ć* (*vraćen* od *vratjen*) (56). Isto se događa i s glasom *d* koji, kada se nađe u riječi ispred *j*, prelazi u glas *đ* (*rođen* od *rodjen*) (56). Ipak, ima i primjera koji odstupaju od tog pravopisnog pravila pa se tako *dj* ne „slijeva“ u *đ* i ne bilježi se u pisanju složenih riječi kojima prvi dio završava na *d*, a drugi dio počinje glasom *j* kao što je u primjeru *podjarmiti* (56) ili *nadjacati* (56). Također tamo gdje su *tj* i *dj* uz samoglasnik *e* koji slijedi iza njih, kao npr. *tjerati* (56) i *djeca* (56), neće doći do „slijevanja“ *tj* u *ć* ni *dj* u *đ*. Osim navedenog primjera u nastavku rada prateći Kušarovu *Nauku o pravopisu* donosim primjere u kojima će se u pisanju bilježiti *tje* i *dje* umjesto *će* i *đe*.

Glagoli u infinitivu, aoristu i participu perfekta I i II jesu prvi slučaj u kojem se glasovi *tj* i *dj* „ne slijevaju“. Za potvrdu toga pravila Kušar daje primjere *letjeti* (56), *letjeh* (56), *letjela* (56) i *letjevši* (56). Drugi se slučaj odnosi na riječi koje su izvedene od riječi koje u osnovi imaju *tije* i *dije* kao u primjeru *tjelesa* (od *tijelo*) (57), *djeteta* (od *dijete*) (57). Na kraju ovoga pravopisnog pravila dan je popis riječi kod kojih *tj* i *dj* ne prelaze u *ć* i *đ*. Prema Kušarovoj pravopisnoj knjižici treba u pismu bilježiti „(...) *tje* još kod ovih riječi: *tjedan*, *tjeme*, *tjerati*, *tješiti* i kod svih onih te su od ovih izvedene, kao: *tjednik*, *tjemeňak*, *potjera*, *utjeha* i ost. (...) a *dje* kod ovih: *djed*, *djelo*, *djełati*, *djenuti* (djeti djesti), *djetelina*, *djeteo*, *djeva*, *gdje*, *kudjeła*, *ondje* (ali *onđen*) i *ovdje* (*ovđena*), zatim kod svih onih te s ovim imadu istu osnovu n. p. *djelati* *nedjeła* (od *djelo*), *odjesti* *djevenica* (od *djesti*), *djevojka* (od *djeva*), *kudjełište* (od *kudjeła*) i dr.“ (Kušar, 1889: 57).

5.2.4. „Kad ćeš pisati *št* (mjesto *šć* ili *šč*), kada *žd* (mjesto *žđ*)?“

Pravopisno pravilo naslovom najavljeno točno određuje kod kojih se riječi piše *št*, a kod kojih *žd*. Skup glasova *št* piše se kod riječi na *-šte*, *-štica* i *-ština* pa se piše *ogňište* (58), *bugarštica* (58), *gospoština* (58). Nadalje, taj se skup glasova piše i kod nekih glagola na *-skati* ili *-s(k)nuti* kao što su glagoli *ištem* (58) izveden od glagola *iskati* i glagol *pršte* (58) izveden od *prs(k)nuti*. Skup glasova *št* zadržat će i riječi izvedene od *kost* (*koštan*) (58), *gostiti* (*pogošten*) (58), *krst* (*kršten*) (58), *mjesto* (*mještanin*) (58), *prostiti* (*prošten*) (58), *pustiti* (*puštenica*) (58), *vijest* (*naviješten*) (58), *vlast* (*povlašten*) (58), *vosak* (*voštan*) (58).

Posebno pravopisno pravilo za pisanje *žd* Kušar nije naveo, nego je samo donio četiri riječi i njihove izvedenice koje su zadržale skup glasova *žd*, a to su *droždenik* (*droždenica*) (59), *groždarina* (*groždarnica*) (59), *zagvožden* (*top*) (59), *moždani* (*izmoždeňe*) (59).

5.2.5. „Pravilno pisanje glasa *h*“

Budući da se glas *h* u našem jeziku počeo gubiti prvo u izgovoru, a kasnije i u pismu, Kušar je propisao kada se *h* mora pisati. S obzirom na to da „(...) od glasa *h* biva našem jeziku, onako upravo kao i špañolskome, osobita lepota i dostojanstvo“, Kušar propisuje pravila njegova pisanja. Glas *h* piše se na početku nekih riječi, primjerice u riječima *Hercegovina* (60), *hrast* (60), *hrčak* (60), ali i u njihovoj sredini ili na kraju kao u glagolima 2. vrste *dahnuti* (60) i *sahnuti* (60). Osim

u sredini ili na kraju glagola *h* se obavezno piše i u pridjevima na *-ahan* kao npr. *mlačahan* (60), *živahan* (60). Na početku se riječi *h* prema Kušaru ponekada pogrešno piše kao u sljedećim primjerima: *rđa* (61), *za-rđati* (61), *rpa* (61), *rvati se* (61) i *rzati* (61). Također, u sredini riječi *lako* (61) i *meko* (61) glas *h* ne treba stajati. Prema tomu, pogrešno je bilježiti riječi na ovaj način: *lahko* (61) i *mehko* (61). On se pogrešno piše i u genitivu množine imenica, primjerice *ženah* (61), *selah* (61), *stvarih* (61) pa umjesto njih trebamo pisati *žena* (61), *sela* (61) i *stvari* (61).⁸

Ponekada se glas *h* može i „pritajiti“. U tom slučaju on biva zamijenjen s *v* ili *j* pa se piše *duvati* (61) umjesto *duhati* (61) ili *proja* (61) umjesto *proha* (61). Kada se glas *h* nađe ispred *t*, prelazi u *k* kao što je u primjeru *groktati* (62) umjesto *grohtati* (62), a onda kada se nađe ispred *ć*, prelazi u *š*. Primjeri za posljednje navedeno jesu *daščem* (62) i *drščem* (62) umjesto *dahćem* (62) i *drhćem* (62).

5.2.6. „Kad ćeš pisati eufonijsko *l* (mjesto *j*) iza labijalnih suglasnih (*p, b, v, m*)?“

Epentetsko *l* umeće se između glasova *p, b, m, v* koji stoje ispred suglasnika *j*. Na taj se način *l* zajedno s glasom *j* ispred kojeg stoji „slijeva“ u *l* kao u primjerima *lovļen* (62) i *lomļen* (62). Pod utjecajem čakavštine i kajkavštine kod nekih se riječi *l* izgovara kao *j*. Najčešći primjeri za to jesu *kopje* (63) umjesto *kopļe* (63), *razdobje* (63) umjesto *razdobļe* (63) i *uzglavje* (63) umjesto *uzglavļe* (63).

Ponekad jekavci umeću *l* tamo gdje ga po pravilu ne bi trebali bilježiti. Na kraju pravopisnog pravila pobraja sve riječi u kojima u pisanju dolazi do pogreške. „To biva u grupama *pje, bje, vje, mje*, u kojih ono *je* sluti na staro *Ђ*. Tako pišu neki navlastito glagole 3. vrste n. p. *glupļeti, trpļeti, grubļeti, svrbļeti, živļeti, plavļeti, grmļeti* itd. mj. *glupjeti, trpjeti, grubjeti, svrbjeti, živjeti, plavjeti, grmjeti* itd.“ (Kušar, 1889: 63). U svojoj primjedbi, na kraju pravopisnoga pravila, Kušar ističe da su oblici *blagosloven* (63) i *crpen* (od *crpsti*) (63) „narodniji“ i bolji od oblika *blagoslovļen* (63) i *crpļen* (63).

⁸ Čuvanje završnoga *h* u genitivu množine imeničke sklonidbe bilo je izrazitim obilježjem zagrebačke filološke škole.

5.2.7. „Hoćeš li pisati u pojedinim riječima *er*, *ar* ili samo *r*?“

U primjerima *čvrst* i *groce* vokalno *r* čini slog i stoji samo bez drugog samoglasnika. Međutim, Kušar ističe kako je nekada bio običaj da se *r* u pismu bilježi uvijek u skupini sa samoglasnikom *e* ili *a*.⁹ Kada se taj običaj napustio, pisci su počeli izostavljati *e* i *a* ispred *r* ponekad i tamo gdje ih nisu smjeli izostaviti. Upravo zbog toga Kušar navodi riječi kod kojih je obavezno pisati *a* ili *e* kao što su *derviš* (64), *peršun* (64), *vermati* (64).

5.2.8. „Trebali da pišeš u pojedinim riječima: 1. *t* ili *ć*, 2. *d* ili *đ*, 3. *l* ili *ļ*, 4. *n* ili *ń*, 5. *s* ili *š*, 6. *z* ili *ž*, 7. *c* ili *č*, 8. *n* ili *ñ*, 9. *ń* ili *ñ*, 10. *n*, *ń* ili *m*, 11. *m* ili *v*, 12. *a* ili *o*, *a* ili *e*, *o* ili *e* ili *i*, *i* ili *u*?“

Kušar započinje naslovom dano pravopisno pitanje tako što određuje pravila pisanjem glasa *ć*, a ne *t* kod glagolskih „supstantiva“ izvedenih od glagola na *-titi* ili *-tjeti*. Primjer za glagolsku imenicu izvedenu od glagola na *-titi* je *pamćenje* (65), a drugi primjer *lećeće* (65) potvrđuje izvođenje od glagola *letjeti* (65). Umjesto *ići* (64) pravilnije je prema Kušaru *iti* (64), a prema tome i glagoli *iziti* (65), *obiti* (65), *otiti* (65), *uniti* (65).

Uz glasove *d* i *đ* Kušar ne propisuje neka konkretnija pravila, nego kao i u prethodnom više nabroja primjere. Prema njemu čakavci izgovaraju *najdi* (65), *pojdi* (65), a pravilniji su oblici kojima se štokavci koriste: *nađi* (65) i *pođi* (65). Međutim, umjesto *redati* (65) korektnije je prema Kušaru *ređati* (65) i od njega izvedeni glagoli *poređati* (65), a ne glagol *poredati* (65). Osim navedenih postoje i primjeri gdje su i oba oblika ispravna primjerice *djak* (66), *djakon* (66), *djavao* (66), ali i *đak* (66), *đakon* (66) i *đavao* (66).

U četvrtoj dvojbi između glasova *l* i *ļ* Kušar bilježi glas *ļ* umjesto glasa *l* u sljedećim primjerima: *brbļavac* (66), *doļe* (66), *bosiļ* (66). S druge se pak strane odlučuje za pisanje *l* u ovim primjerima: *član* (66), *čitulica* (66), *odaliti* (66).

Glas *n* Kušar bilježi u riječima *gnoj* (66) i *gnusoba* (66), a glas *ń* (66) u riječima *djetništvo* (66) i *nihalo* (66). Nadalje, peta se dvojba odnosi na izbor između glasova *s* ili *š*. Glas *š* piše se kada se suglasno *s* nađe ispred *k*, *p* i *t* na početku riječi, i to u imenicama tuđega podrijetla: *škola*

⁹ Pisanje popratnoga *e* i *a* uz slogotvorni glas *r* bilo je izrazitim obilježjem zagrebačke filološke škole sve do trećega izdanja Veberove *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (1876.) u kojoj je takvo bilježenje napušteno, što je razvidno već iz samoga naslova – slovnica je *hrvatska*, a ne *hèrvatska*.

(67), *šparog* (67), *štampa* (67). Kod imenica domaćeg podrijetla glas *s* ostaje nepromijenjen kao u primjerima *skrobot* (67), *skrb* (67). Glas *š* krivo se piše u participu pasiva kod glagola prve vrste kojima korijen završava na *š* pa se umjesto pravilnih oblika *donesen* (67) i *zanesen* (67), piše *donešen* (67), *zanešen* (67). Osim glagola 1. vrste krivo se pišu glagoli 6. vrste koji završavaju na *-ivati* ako im je „zametak“ kod glagola 4. ili 5. vrste na *-siti*, *-sati*. Umjesto pravilnih oblika *oglasiti* (67) i *prepisivati* (67) često se piše *oglašivati* (67) i *prepišivati* (67).

Kod riječi sa slogom *-zdj* ostaje *z* kao u primjeru *zdjela* (68), *zdjetan* (68). Ovom pravilu o pisanju *z* dodano je još jedno koje se odnosi na glagole 6. vrste, odnosno na glagole koji završavaju na *-ivati*. Stoga će se tako umjesto *kazivati* (68) i *sniživati* (68) navedeni glagoli pravilno pisati *kazivati* (68) i *snizivati* (68). Ujedno na to se pravilo veže i pravilo o osnovi riječi. S obzirom na to da riječ *kazivati* (68) dolazi od riječi *kazujem* (68) i u svojoj osnovi ima *z*, to *z* ostaje nepromijenjeno u izvedenim oblicima.

U sljedećim primjerima: *baciti* (68), *crepati* (68), *crijep* (68), *crn* (68) i *crt* (68) Kušar umjesto *č*, bilježi glas *c*.

Isto tako umjesto *mnog* (68), *znameće* (68), *znamenit* (68), piše se i *mlog* (68), *zlameće* (68), *zlamenit* (68) što dokazuje da se ponekad umjesto *n* piše *l*, a velik je broj primjera u kojima se umjesto *l* izgovara i piše glas *n*, primjerice *Mneci* (68) umjesto *Mleci* (68) i *mnad* (68) umjesto *mlad* (68).

Glas *ń* često se krivo zamijeni glasom *l* pa se umjesto *dimńak* (68) i *sumńa* (68) bilježi *dimłak* (68) i *sumł* (68). Pravilno je prema Kušaru pisati *poćin* (68), a ne *poćimati* (68). Osim toga, glasu *n* daje prednost pred glasom *m* i u složenim riječima kao što je *crvenperka* (68) i *crnpurast* (68).

Nadalje, pogreška se uočava i u primjerima *divna* (69) i *tavno* (69) kod kojih se umjesto glasa *m* piše glas *v*. Osim kod svih navedenih suglasnika, pogreške se događaju i kod samoglasnika. Samoglasnik *o* često biva zamijenjen samoglasnikom *a* pa se umjesto *taćka* (69) i *taćno* (69), što Kušar smatra ispravnim, bilježi *toćka* (69) i *toćno* (69) kao kod Rusa. Također, navodi da nije dobro pisati *uplicati* (69), *priprava* (69) i *prekazati* (69), nego *upletati* (69), *preprava* (69) i *prikazati* (69).

5.2.9. „Premučavanje glasova: *v, t, d, p, k, l, g, j, i* u pojedinim riječima“

Iza prijedloga *ob* prema Kušaru glas *v* uvijek se „premući“. „Premučiti“ bi prema Kušaru značilo 'promijeniti se', točnije 'prometnuti u drugi glas'. Tako se bez *v* pišu sljedeći glagoli: *objesiti* (69) od glagola *vjesiti* (69) i *oblast* (69) od imenice *vlast* (69). Nadalje, glasovi *t* i *d* također se u izgovoru ne čuju, ali ih u pismu treba bilježiti kao u primjerima *slabost* (70) i *plajt* (70). Sljedeći po redu jest glas *k* koji isto u nekim primjerima biva prometnut. Kušar tako navodi: „Mjesto: preko prekodan prekonoc prekosred govori se i bez *k*, biva preo preodan preonoc preosred, mjesto dvadeset, trideset itd. govori se dvaest, triest itd.“ (Kušar, 1889: 70). Po fonološkome se pravopisu umjesto *tko* (70) piše *ko* (70), a umjesto *pčela* (70), *psovati* (70), *pšenica* (70) i *ptica* (70) piše se *čela* (70), *sovati* (70), *šenica* (70) i *tica* (70). Posljednji su glasovi u ovome nizu *j* i *i*. Glas *j* nikada se ne piše iza *ć* pa neće biti *pomoćju* (70) i *noćju* (70), nego *pomoću* (70) i *noću* (70). Piše se kada se nađe iza *č, š* i *ž*, i to samo ako je *j* izvorno bilo odvojeno od navedenih suglasnika samoglasnikom *i* kao u sljedećim primjerima: *riječju* (71), *orašje* (71), *božji* (71). Nadalje, pravilnije je pisati *čiji* (71) i *koji* (71), nego *čij* (71) i *koj* (71).

5.2.10. „Kada se meće naglasak na naše riječi?“

U našem se jeziku naglasci pišu samo radi jasnoće, ističe Kušar. Drugim riječima, oni pomažu da „(...) se ne uzme jedna riječ za drugu ili jedan oblik za drugi“ (Kušar, 1889: 71). Kušar daje primjer riječi *pas* (71) koja u rečenici: *Gdje ti je pas što si kupio?* (71) mora doći s naglaskom *pâs* ili *pàs* da bi se znalo koje je značenje riječi. Također, vrlo je važno stavljati naglasak u genitivu množine da se taj padež razlikuje od drugih padeža. Primjer *vojnîkâ* (72) u genitivu množine razlikuje se od *vojnîka* (72) u akuzativu jednine.

Hrvati stavljaju naglasak i na aorist i pri tome ga krivo naglašavaju primjerice *postadè* (72) i *zapletè* (72). Također, nije ispravan ni naglasak koji se stavlja na čestice *tè* (72), *dà* (72), *pà* (72). Na kraju ovoga pravopisnog pravila Kušar napominje da je dobro bilježiti naglasak samo tamo gdje se javi potreba za njim, a od ljudi zahtijeva korektnost pri bilježenju naglasaka po izgovoru.

5.2.11. „Kada se spojnikom (-) vežu zajedno pojedini dijelovi u složenih riječi a razdvajaju slogovi u prostih?“

Pisanjem spojnika Kušar sugerira nedovršenost tvorbenih procesa. Među primjerima koje navodim u nastavku rada (tablica 11), možemo pronaći i polusloženice čije je pisanje pravopisno ovjereno (Badurina, 2009: 127).

Tablica 11. Pravila o pisanju spojnika

Pisanje spojnika (-)	Primjer
(-) se vežu pojedini dijelovi „nedovršeno složenih“ riječi ili riječi umjetno spojene	<i>Herceg-Novu, paun-pero</i>
(-) se vežu pojedini dijelovi „dekompozicija“ ili složene riječi od više dijelova	<i>dan-i-noć, bože-pomozi</i>
(-) se vežu dvije riječi od kojih prva znači početak, a druga „svršetak“ nečega	<i>Rijeka-Kotor, Knin-Siverić</i>
(-) se vežu dvije riječi od kojih je prva prijedlog koji završava na samoglasnik, a druga počinje sa <i>r</i> + suglasnik	<i>nad-rvati, su-ržica</i>
(-) se odvajaju slogovi kod prostih riječi	<i>vr-o (od vrlo, vrlo), prodr-o</i>
(-) se odvajaju naš nastavak na neku stranu riječ	<i>Shakespeare-ova djela, Bordeaux-a</i>

5.2.12. „Kada se složene riječi pišu spojeno, a kada odvojeno?“

Složene se riječi uvijek po pravilu pišu zajedno, no ponekada se dogodi da i prva i druga riječ zadrže svoje samostalno značenje što dovodi do nesigurnosti u pisanju. Dok jedni i dalje pišu zajedno, drugi pak odvajaju dvije riječi koje se u govoru izgovaraju neposredno jedna iza druge. Da bi u književnome jeziku zavladao pravilnost, Kušar je obradio to pravopisno pitanje i podijelio ga na dva dijela. Prvi je dio nazvao „Pisanje riječi složenih s negacijom ne i ni“, a drugi „Pisanje ostalih složenih riječi“. U prvome dijelu prvo je upozorio na sastavljeno pisanje čestice *ne* onda kada je s riječju zajedno srasla tako da je uspjela promijeniti i glasovnu narav riječi. Primjeri koje Kušar navodi jesu *nemam* (75), *nemoj* (75), *nekako* (75). Još u prvome dijelu govori o sastavljenom

pisanju *ne* s riječju koja ne samo poriče što sama znači, nego nešto i protivno tvrdi (*nebrat* – ne samo koji nije brat, nego je i neprijatelj) (76).

Nadalje, čestica *ne* piše se odvojeno od riječi kod svih glagola i u svim njihovim oblicima *ne ću* (76), *ne bih* (76), *ne znam* (76).¹⁰ Osim što se piše odvojena od glagola, čestica *ne* piše se odvojeno kada slučajno stoji ispred pridjeva i priloga (*Čini se da je to davno bilo. Ne davno, ali biće već dosta vremena*) (77). Sve što je vrijedilo za česticu *ne*, vrijedi i za česticu *ni*. Ako nije prijedlog umetnut, zajedno će se pisati *niko* (78), *ništa* (78), *nijedan* (78), *nikako* (78) itd. Složene se riječi pišu zajedno ako joj se jedan njezin dio više ne upotrebljava samostalno kao u primjerima *iznenada* (78) i *uzastopce* (78). Također, pisat će se zajedno ako je složena riječ „rekcija ili konstrukcija“ koja nije po našoj gramatici primjerice *dvaput* (78) i *odjednom* (78). Osim zajedno složene riječi možemo pisati i odvojeno, i to onda ako se oba dijela riječi sklanjaju kao u primjerima *južni Slaveni* (79), *staro vijeće* (79). Nekada se iste riječi mogu pisati i odvojeno i zajedno. Način na koji će se pisati ovisit će o njihovu značenju (*kogod* znači *netko*, a *ko god* znači *svaki koji*) (79).

Po „fonetičkome“ pravopisu zajedno se piše futur I. kao npr. *ćuću* (od *čuti ću*, *čit ću*) (80), *moliću* (80), *vjerovaću* (80). Međutim, ako je u infinitivu nastavak *-ći* ili ako ispred *-ti* dođe suglasnik *s*, tada ostaju oba razdvojena: *reći ću* (80) i *vesti ću* (80).

Razdvojeno se pišu *da li* (80), *kamo li* (80), *nego li* (80), *po jedan* (80) i *po koji* (80), dok se zajedno pišu *gdjekoga* (80), *kojekoga* (80), *navrijeme* (80), *zamalo* (80), *zbogom* (80).

5.2.13. „Kada se riječi pišu s velikim slovom?“

Velikim se početnim slovom piše prva riječ iza „razgodaka“, nadimci od časti, imena oblasti i visokih poglavara i imena koja znače pojedinca, a ne vrstu. Posljednja skupina odnosi se na imena naroda, osobna imena i prezimena, zemljopisna imena, imena pojedinih mjeseci, primjerice *Februar* ili *Velača* (81), blagdana kao *Uskrs* (81), *Božić* (81), molitvi (npr. *Očenaš* (81), *Zdrava Marija* (81)), imena pojedinih književnih društava kao npr. naša *Akademija* (81) i *Budmanijeva Gramatika* (81).

Od pridjeva velikim se slovom pišu samo „posesivni pridjevi“ koji su izvedeni od osobnog imena i prezimena: *Markov* (81) *Gundulićev* (81).

¹⁰ Pisanje negacije uz glagole bilo je nedosljedno u jeziku zagrebačke filološke škole.

Malim se slovom pišu imena dana, npr. *ponedjeljak* (82), i imena religijskih sljedbi, primjerice *kršćanstvo* (82).

6. Kušar kao Brozov uzor

Broz je na temelju naloga koji mu je izdao Odjel za bogoštovlje i nastavu Visoke kraljevske zemaljske vlade i na inicijativu nekih hrvatskih vukovaca napisao *Hrvatski pravopis*. Za razliku od prije opisivane pravopisne knjižice koja je izdana u piščevoj nakladi, pokretanje i izrada *Hrvatskog pravopisa* bila je pod pokroviteljstvom vlade za vrijeme banovanja Khuen-Héderváryja (Bašić, 1992: 33). Te nove političke prilike prokrčile su put Brozovu *Hrvatskom pravopisu* koji je u hrvatsku jezičnu praksu unio fonološka pravopisna načela slična onima koje je Karadžić inaugurirao kod Srba 1818. godine (Brozović, 1985: 10). Uz pomoć izravne i snažne političke podrške vukovci su uvođenjem novog pravopisa nastojali iskorijeniti tvorbeni ili morfonološki pravopis koji je prema njima bio nesustavan i bez tradicije (Bašić, 2006: 182). Ipak, Broz je kao umjereni vukovac uočio da u samoj izvedbi granica između dviju suprotstavljenih pravopisnih koncepcija, fonološke i morfonološke i nije toliko oštra koliko u pravopisnom načelu (Samardžija, 2006: 151).

Na oblikovanje nazora hrvatskih vukovaca velik je utjecaj izvršila ideja zakasnjeloga romantizma, točnije veličanje narodnoga duha, usmene narodne književnosti i svega narodnoga. Upravo zbog toga knjige Vuka Stefanovića Karadžića u kojima je zabilježio jezik svojega zavičaja postaju normativnim uzorom „čistog narodnog jezika“. Također, na vrednovanje i proučavanje tzv. „čistog narodnoga jezika“ potaknuo ih je i mladogramatičarski duh koji krajem 19. stoljeća počinje dominirati Europom. „Misli se tu u prvome redu na mladogramatičarski postulat da predmet proučavanja jezikoslovlja nije jezični sustav nego jezik pojedinca, što je pripomoglo uzdizanju Karadžićeva idiolekta do razine nepogrešiva, pa i nedostižna uzora“ (Samardžija, 2004: 116).

Iako je u predgovoru svojeg pravopisa spomenuo Daničića i Karadžića koje je uvelike slijedio, ali kojih se i odricao tamo gdje njihova pravila nisu bila u skladu s hrvatskom jezičnom tradicijom, ipak kao svojeg najvećeg uzora ističe Marcela (Marćela) Kušara (Bašić, 1992: 35). Tri godine prije objavljena pravopisna rasprava *Nauka o pravopisu* poslužila je Brozu kao teorijsko i metodološko uporište za njegov pravopisni priručnik (Badurina, 2011: 12). Pojavom toga pravopisa, kako Pasarić zaključuje, fonološki će pravopis dobiti jasna i određena pravila kojih do tada nije imala niti jedna kako hrvatska tako ni srpska knjiga (navedeno prema Vince, 1992: 87). U nastavku rada bit će opisana samo ona pravopisna pravila koja su obuhvaćena objema

knjižicama i njihovom će se usporedbom utvrditi u kojoj se mjeri Broz naslanja na Kušara kao svojeg pravopisnog uzora.

6.1. Pisanje *ije/je/e/i*

Naslanjajući se na pravopisna pravila Vuka Stefanovića Karadžića, Broz je u svojem *Hrvatskom pravopisu* štokavske govore podijelio na istočne, zapadne i južne: „U narječju štokavskome razlikuju se tri glavna govora: istočni, zapadni i južni“ (Broz, 1892: 2). Odras jata kao i kod Kušara ovisit će o dužini sloga pa će tako dugom *e* u istočnom i dugom *i* u zapadnom govoru, odgovarati *ije* u južnom govoru primjerice *dete*, *dite* i *dijete* (HP, 3),¹¹ dok će kratkom *e* u istočnom, odnosno kratkom *i* u zapadnom govoru odgovarati *je* u južnom govoru kao npr. *mesto*, *misto*, *mjesto* (HP, 3). Tog se pravila Broz držao samo načelno, a već u Rječniku što ga je dodao *Hrvatskom pravopisu*, potvrdio je svoja odstupanja (Bašić, 1992: 37). U Rječniku su popisani sljedeći primjeri: *grješka* (HP, 85), *grješnica* (HP, 85), *grješnik* (HP, 85) usprkos tome što je pravilom na početku propisao da se glas *j* izgubi svaki put kada se *je* nađe ispred glasa *r* pa se bilježi samo *er*.

Nadalje, kada se slogovi sa *ije* nađu ispred naglašenog sloga, onda se *ije* mijenja u *je* pa Broz piše *bjesnoća* (HP, 4) prema *bijesan* (HP, 4) i *ljepota* (HP, 4) prema *lijep* (HP, 4). To se Brozovo pravilo naslanja na Kušarovo opće pravilo: „U slogu koji stoji prije naglašenog sloga u riječi ne može *ije* nikada da bude već *je* ili *e* (kaošto ne može da bude uopće dug vokal)“ (Kušar, 1889: 38). Broz stoga to Kušarovo opće pravilo određuje kao nepromjenjivo i onda kada se naglasak u drugim oblicima riječi premjesti kao npr. u riječi *potrèpljujêm* prema *potrèpljívati* koja dolazi od glagola *potkrijepiti* (HP, 5).

6.2. Pisanje glasa *r*

Za razliku od Kušara koji u svojoj pravopisnoj raspravi propisuje bilježenje glasa *r* bez popratnog samoglasnika, Broz u primjerima kada *r* čini slog bilježi apostrof da se ono ne bi čitalo

¹¹ Svi se primjeri donose iz pretiska Brozova *Hrvatskoga pravopisa* (Zagreb: Po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1892). U zagradi se uz broj stranice naslov pravopisa bilježi pokratom HP.

kao suglasno: „Glas *r* kad čini slog a stoji pred samoglasnim ili za njim, bilježi se sa znakom ', da se ne bi čitalo kao suglasno; n. p. *gr'oce, navr'o, su'ržica, po'rvati se, za'rzati*“ (Broz, 1892: 5). Apostrofom ga bilježi kada je *r* naglašeno i u slučaju kada se kod riječi koja se rastavi na slogove *r* nađe na završetku sloga iza suglasnika ili na početku sloga ispred suglasnika kao u primjerima *gr'oce* (HP, 5) i *su'ržica* (HP, 5).¹²

Glas *r* čini slog kada se nađe između dva suglasnika (*krv*) (HP, 6), onda kada stoji na početku riječi, a iza njega dolazi suglasnik (*rtnik*) (HP, 6) i onda kada se nalazi na završetku riječi, a ispred njega je suglasnik (*satr*) (HP, 6). Kao i Kušar, i Broz navodi primjere u kojima se pogrešno bilježi *r*, a to su sljedeće dvije riječi: *drviš* (HP, 6) i *srdar* (HP, 6), umjesto njih trebalo bi se *r* pisati s popratnim samoglasnikom *e*. Prema tomu bi pravilno bilo *derviš* (HP, 6) i *serdar* (HP, 6).

6.3. Pisanje glasova *č* i *ć*

Broz propisuje isto pravopisno pravilo kao i Kušar, a ono glasi da se *č* „(...) govori a prema tomu i piše u oblicima i riječima, u kojima je postao prema glasovima *c* i *k*“ (Broz, 1892: 6). Samo u tuđicama turskoga i grčkoga podrijetla dolazi *ć* koje je postalo od glasa *k* (*ćošak* od *kjöšk*) (HP, 10). S obzirom na oblike riječi glas *č* piše se kada imenice u vokativu jednine muškoga roda završavaju na nastavak *-e* (*junače*) (HP, 6) i kada u nominativu množine imaju dugu množinu (*jarčevi*) (HP, 6). Također, glas *č* bilježi se i u komparativu i u superlativu pridjeva koji u pozitivu završavaju na *-k* primjerice *jači* (HP, 7) i *najkrepčiji* (HP, 7). Prema Brozovu pravopisu *č* se piše i kod prezenta glagola I. (*siječe*) (HP, 7) i V. vrste (*mičemo*) (HP, 7), aorista glagola I. vrste (*pekoh*) (HP, 7), kod participa prezenta glagola V. vrste (*mičući*) (HP, 7) i participa pasivnog glagola I. vrste (*tučen*) (HP, 7). Za razliku od Broza koji je naveo jasna pravopisna pravila za bilježenje glasa *č*, Kušar pisanje glasa *č* ne propisuje izravno, nego samo preko pravila za pisanje glasa *ć*. Stoga prema Kušaru *č* se piše uvijek kod riječi koje nisu obuhvaćene pravilima za pisanje glasa *ć*. Broz pak propisuje da se glas *ć* piše u oblicima i riječima u kojima je nastao od glasa *t*, primjerice *smrću* (HP, 8). U tablici 12 dan je popis imeničkih, pridjevnih i glagolskih sufiksa u kojima se javljaju glasovi *č* i *ć*.

¹² Maretić je bio protiv takvoga rješenja i zbog toga je u *Nastavnom vjesniku*, knj. II, 1893, sv. I, ponudio drugo rješenje toga pravopisnog pitanja. Bašić navodi sljedeće: „Reagirao je Maretić podsjećajući da apostrof u sustavu znakovlja već ima svoju funkciju i označuje izostavljanje nekog slova te predlaže Daničićovo rješenje *gr-oce, su-ržica*“ (Bašić, 1992: 38).

Tablica 12. Pisanje glasova č i ć u Brozovu pravopisu

Pisanje glasa č	Primjer
završetak <i>-ač</i> u imenica muškog roda	<i>brijač, mjenjač</i>
završetak <i>-ača</i> u imenica ženskog roda	<i>ilovača, drljača</i>
završetak <i>-ačak</i> u pridjeva	<i>dugačak, slabačak</i>
završetak <i>-ačan</i> u pridjeva	<i>ubitačan, mladačan</i>
završetak <i>-čad</i> u zbirnih imenica	<i>majmunčad, paunčad</i>
završetak <i>-če</i> u imenica srednjeg roda	<i>paunče, konjče</i>
završetak <i>-čić</i> za deminutive	<i>kamenčić, plamenčić</i>
završetak <i>-čija</i>	<i>ašikčija, topčija</i>
završetak <i>-ečak</i> u imenica	<i>kamečak, kremečak</i>
završetak <i>-ič</i>	<i>branič, gonič</i>
Pisanje glasa ć	Primjer
završetak <i>-aći</i> u pridjeva	<i>brijaći, jahaći</i>
završetak <i>-ći</i> u participu prezenta	<i>pletući</i>
završetak <i>-eći</i> u pridjeva	<i>ovneći, srneći</i>
završetak <i>-ić</i>	<i>bratić, Bunić (selo)</i>
završetak <i>-oća</i> u imenica	<i>bljedoća, gluhoća</i>
završetak na <i>-ović</i>	<i>banović, Obrenović</i>
završetak na <i>-ević</i>	<i>duždević, Radivojević</i>

Broz je preciznije razložio pravopisna pravila o pisanju glasova č i ć od Kušara. Dao je popis imeničkih, pridjevnih i glagolskih oblika u kojima se pozicijski javljaju č i ć, a uz to je i naveo sve sufikse u kojima dolaze glasovi č i ć.

6.4. Pisanje dj i gj

Umjesto *dj* Broz piše glas *đ*. Isti glas daje i skupina *gj* koju je Kušar u svojoj pravopisnoj nauci izostavio. Prema Brozu treba onda pisati *lađa* (HP, 16) umjesto *ladja* (HP, 16) i *anđeo* (HP, 16) umjesto *angjeo* (HP, 16). Uvođenje ovoga slova u grafiju, kako mnogi smatraju, nije pridonijelo jasnoći i jednostavnosti pisma, nego je još dodatno uzdrmalo tek stečenu naviku (Bašić,

1992: 36). Suglasnički skup *dj* pisat će se kao i kod Kušara samo onda kada se *d* i *j* nađu u složenoj riječi gdje *d* pripada prvom, a *j* drugom dijelu riječi kao u primjerima *nadjačati* (HP, 16) i *odjuriti* (HP, 16). Profesor Benaković u *Nastavnom vjesniku* opravdava i prihvaća uvođenje glasa *đ* koje naziva osobitim znakom jer su se sastavljena slova prestala izgovarati odvojeno (Benaković, 1893: 173). Osim navedenog, *dj* ne prelazi u *đ* onda kada iza *dj* stoji samoglasnik *e*, primjerice *djeteta* (HP, 16) *ovdje* (HP, 16).

6.5. Pisanje glasa *h*

Slab položaj glasa *h* u hrvatskom fonološkom sustavu rezultirao je njegovim gubitkom ili zamjenom u nekim narodnim govorima (Bašić, 1992: 38). Broz je bilježenje toga fonema riješio na sljedeći način: glas *h* obavezno se piše u nastavku *-ih* (*-ijeh*) u genitivu množine pridjevne i zamjenične sklonidbe (*velikih, svih*) (HP, 17), u starijim množinskim lokativnim nastavcima *-ah* i *-ih* (*-ijeh*) imenica, pridjeva i zamjenica (*svih stranah*) (HP, 18). Osim toga Broz propisuje njegovo bilježenje u aoristu (*čuh*) (HP, 18), u imperfektu (*moljah*) (HP, 18), ali i u složenom obliku za kondicional gdje oblik pomoćnog glagola za 1. osobu jednine treba pisati *bih* umjesto pogrešnog *bi* (*Ja bih rekao, a ne Ja bi rekao*) (HP, 18). Za razliku od Broza Kušar je bilježenje fonema *h* riješio na način da je popisao sve riječi u kojima *h* dolazi na početku, u sredini i na završetku riječi, a na kraju pravopisnog pravila, kao i Broz, dao je primjere u kojima se *h* pogrešno bilježi.

Glas *h* Broz neće pisati u genitivu množine imenica i brojeva *dva, tri, četiri* (*otaca, dvaju, triju, četiriju*) (HP, 18), u lokativu množine na *-u* imeničke sklonidbe, primjerice *ruku* (HP, 18) i *nogu* (HP, 18), na početku riječi koje počinju samoglasnicima (*uditi* umjesto pogrešnog *huditi*) (HP, 19) i u sredini nekih riječi (*lako* i *meko* umjesto pogrešnih *lahko* i *mehko*) (HP, 19). Ovim pogrešnim pisanjem glasa *h* Broz završava svoje pravilo dok Kušar daje dodatna pravila o „pritajivanju“ glasa *h*.

6.6. Pisanje suglasničkih skupova

Pisanje suglasničkih skupova Bašić ocjenjuje kao značenjem najvažniji dio Brozova *Hrvatskog pravopisa* (Bašić, 1992: 39). U „morfemskim šavovima” i različitim kombinacijama fonema nastaju određene promjene. „Broz uočuje da promjene nastaju u neposrednu dodiru dvaju

fonema različitih zvučnih ili tvorbenih obilježja (...)“ (Bašić, 1992: 39). Prema zvučnosti fonemi se dijele na zvučne i bezvučne. „Kad bi u jednoj istoj riječi trebalo da dođu neposredno jedno do drugoga dva suglasna od različite vrste, onda se (u govoru a po tome i) u pismu izjednačuju između sebe (...)“ (Broz, 1892: 19). Njihovo izjednačivanje odvija se prema sljedećim pravilima: ako je prvi suglasnik zvučan, a drugi bezvučan, onda se zvučni suglasnik mijenja u svoj bezvučni par, dok se u suprotnoj situaciji bezvučni suglasnik prije zvučnoga mijenja u svoj zvučni par. Primjera je za pisanje suglasničkih skupova velik broj, a ovdje se navode samo neki: *vrapci* (HP; 20) umjesto *vrabci* (HP, 20), *općina* (HP, 20) umjesto *obćina* (HP, 20), *rashladiti* (HP, 20) umjesto *razhladiti* (HP, 20). Ovo se Brozovo pravopisno načelo ni po čemu ne razlikuje od Kušarova pravila.

Kušar će međutim opisati isto pravopisno načelo u više pravopisnih potpoglavlja („Prilagođavanje suglasnih po svojoj naravi tvrdoj i mekoj“, „Prilagođavanje suglasnih *s* i *z* ispred *č* i *ć*, *g* i *đ*, *l* i *ñ*“, „Premučavanje suglasnih“, „Prilagođavanje suglasnog *č* ispred *t* i *c*“, „Preudešavanje grupa *ts* i *ds* *tš* i *dš*). Da bi sačuvao razumljivost, Broz je jednako kao i Kušar ponekada u svojem pravopisu morao pribjeći morfonološkome pisanju. U tablici 13 dani su primjeri, odnosno izuzetci od prije spomenutih pravila u kojima će Broz radi jasnoće odstupiti od Karadžić-Daničićevih pravila.

Tablica 13. Brozovi primjeri morfonološkoga pisanja

Odstupanje od fonološkoga bilježenja u sljedećim suglasničkim skupinama	Primjer
u pisanju suglasničkih skupina <i>ds</i> , <i>dst</i> , <i>dsk</i>	<i>odsjeći</i> , <i>gospodstvo</i> , <i>gradski</i>
u pisanju suglasničkih skupina <i>tst</i> i <i>tsk</i>	<i>hrvatstvo</i> , <i>bratski</i>
u pisanju suglasničke skupine <i>čc</i> kada nije dio deminutivnog sufiksa <i>-čce</i>	<i>riječca</i> , <i>Otočca</i> , <i>plovučca</i>
u pisanju suglasničkih skupina <i>dc</i> , <i>dč</i> , <i>tc</i> , <i>tč</i> u riječima u kojima bi se teško ili nikako raspoznalo značenje kada bi se napisale fonološki	<i>mlaca</i> , <i>mlačce</i> prema <i>mladac</i> i <i>mlatac</i>
u pisanju vlastitih imena i književnih riječi sastavljenih s prijedlozima <i>nad</i> i <i>pod</i>	<i>Kačić</i> , <i>nadčovjek</i> , <i>podcarinar</i>

u pisanju suglasničke skupine <i>dšt</i> u složenicama	<i>odštetiti, kadšto</i>
u pisanju suglasničke skupine <i>stl</i> u složenicama i <i>stlj</i> u književnim riječima	<i>istlačiti, popustljiv</i>
u pisanju suglasničke skupine <i>mj</i> bez umetanja epentetskog <i>l</i> u riječima stranog podrijetla	<i>Damjan, tamjan</i>
u pisanju suglasnika <i>s</i> i <i>z</i> koji ispred <i>lje</i> i <i>nje</i> ostaju nepromijenjeni	<i>ozljeda, opraznjeti, sljepota, snježanik</i>
u pisanju suglasnika <i>s</i> i <i>z</i> kada se nađu ispred <i>lj</i> i <i>nj</i> u složenim riječima	<i>sljubiti se, iznjušiti</i>
u pisanju glasova <i>d</i> i <i>t</i> kada se nađu na završetku prve riječi ispred <i>c</i> i <i>č</i> (<i>ć</i>) koji stoje na početku druge riječi	<i>brat čeka, vidjet ćemo</i>

Suglasnička skupina *dst* i *tst* u Kušarovoj knjižici također se čuva, a razlog je tomu jasnoća zbog koje se „eksplozivno suglasno“ ne smije izgubiti. Skupina *čc* i *čce* ostaje nepromijenjena kao i kod Broza u primjeru poput ovoga: *sunačce* (14). Nadalje, Kušar navodi da postoje skupine poput *dc*, *dč* i *dć* kod kojih se *d* ne smije izostaviti. To su najčešće one riječi složene od prefiksa *nad* i *pod*. Isto pravilo vrijedi i kod Broza. Ipak, razliku u njihovu normiranju pronalazimo kod suglasničke skupine *dšt*. U primjerima koje obojica nude skupina *dšt* ne piše se kod Kušara kao npr. riječ *kašto* (16), dok Broz tu suglasničku skupinu obavezno bilježi u primjeru *kadšto* (HP, 28). Izuzetak od fonološkog pisanja suglasničke skupine *stlj* i kod Broza, ali i kod Kušara, u književnim riječima bit će riječ *popustljiv* (10), (HP, 29).

U sljedećem primjeru iz tablice 13 glasovi *s* i *z* ispred *lj* i *nj* ne pretvaraju se u glasove *š* i *ž*. Taj izuzetak zabilježen je i kod Kušara, primjerice *sljubiti* (7), *razljutiti* (7) i *iznjušiti* (7). Također, *s* i *z* ispred *lje* i *nje* ne palataliziraju se ni kod Broza ni kod Kušara, dok se glasovi *d* i *t* neće izgubiti kod Broza; Kušar će redovito bilježiti *pisaću* (9) umjesto *pisat ću* (9) ili *vidjet ćemo* (HP, 27).

6.7. Veliko i malo slovo

Velikim se slovom, normira Broz, piše svaka prva riječ u natpisu i potpisu (*Jezik roda moga, S osobitim poštovanjem Vaš...*) (HP, 31). Također, velikim se početnim slovom piše i prva riječ stiha, prva riječ u rečeničnoj cjelini, prva riječ poslije točke, prva riječ poslije „znaka pitanja” i prva riječ poslije „znaka uzvikivanja” (Broz, 1892: 33).

Nadalje, Broz normira da se vlastite imenice uvijek pišu velikim početnim slovom kao primjerice *Rijeka* (grad) (HP, 34) i *Europa* (HP, 34). Osim imenica velikim slovom pišu se i pridjevi kada se upotrebljavaju kao vlastita imena, npr. *Ivan Trnski* i selo *Visoko* (HP, 35). U slučaju da je vlastito ime složeno od dvije ili više riječi, pravilo je da se samo prva riječ piše velikim slovom, a od ostalih riječi velikim se slovom pišu samo one koje su vlastite (*Gornja Rijeka, Crna Gora*) (HP, 35). Pisati se velikim slovom moraju i osobne zamjenice kojima se iskazuje poštovanje u izvještaju i molbi, primjerice *Ti* (HP, 35), *Tvoj* (HP, 35), *Vi* (HP, 35), *Vaš* (HP, 35). Kada se nekome obraćamo tako da uz ime pišemo i titulu, obavezno ju je pisati velikim slovom kao npr. *Vaša Uzoritosti* (HP, 38). Brozovo je pravilo opsegom nešto veće od pravopisnog pravila koje propisuje Kušar. I jedan i drugi propisuju više pravopisnih pravila za pisanje riječi velikim početnim slovom, nego za malo slovo. Dok se Kušar tek u *Primjedbi* osvrće na pisanje imena dana u tjednu i posvojnih pridjeva na *-ski* malim slovom, Broz proširuje to pravilo pa imena za dane (u tjednu), mjeseci i zvijezde piše malim slovom. Također, sve pridjeve izvedene od vlastitog imena piše malim početnim slovom (Broz, 1892: 37).

6.8. Pisanje složenica

Broz piše zajedno riječ koja je sastavljena od najmanje dviju riječi gdje je jedan dio izgubio značenje (*dokle, danaske*) (HP, 38). U slučaju da obje riječi imaju svoje značenje, ali postoji gramatička veza, riječ će se i dalje pisati zajedno (*dovijek, odmah*) (HP, 39). Uz ova opća pravila Broz navodi još četiri pravila, a prvo je pravilo sastavljeno pisanje riječi kojima je prva riječ prijedlog (*bezglasan, izvrstan*) (HP, 39). Nakon njega slijedi sastavljeno pisanje riječi kod kojih se ispred druge riječi javlja samoglasnik *i* (*igdje, itko*) (HP, 39). Treće pravilo propisuje da se riječi s negacijom *ne* u „imena“ i „prislova“ uvijek pišu sastavljeno (*nebrat, nenadno*) (HP, 39), za razliku od glagola kod kojih se uvijek čestica *ne* piše odvojeno od druge riječi (*ne mogu, ne stani*)

(HP, 41). Pravilo koje je propisao Kušar u svojoj pravopisnoj knjižici vrijedi i kod Broza pa negaciju normiraju zajedno s glagolom samo u sljedećim primjerima: *nestati* (76), (HP, 41) i *nenavidjeti* (76), (HP, 41). Nadalje, isto pravilo o sastavljenom pisanju vrijedi kod svih riječi s česticom *ni* koja dolazi ispred riječi (*nijedan*, *nikakav*) (HP, 42).

Zajedno se pišu zamjenice *netko*, *kojigod*, pridjevi *predobar*, *nepravedan*, brojevi *trideset*, *obadva*, prijedlozi *nakraj*, *posred*, i veznici *premda*, *ama* (HP, 44 – 45). Kušar još propisuje pisanje futura I. po fonetičkom pravopisu kao npr. *čućeš* (80), *poginuću* (80).

7. Zaključak

Pravopisna rasprava *Nauka o pravopisu* Marcela (Marćela) Kušara nastala je kao svojevrsna reakcija na okolnosti i vrijeme u kojima je napisana i objavljena. Iako je sam Kušar bio za fonološki način pisanja, što je razvidno već i iz naslova knjižice, ipak je stanje pravopisne nesređenosti odlučio riješiti prikazivanjem i jednog i drugog načina pisanja. Tako se u jednoj knjižici, koja je podijeljena na dva velika pravopisna poglavlja („Nauka o fonetičkom i etimologijskom pravopisu“ i „Općenita ortografska nauka“), našao i fonološki i morfonološki pravopis. U toj su knjižici bile sakupljene sve riječi koje su se netočno, krivo bilježile i prvi su put obrazložena pravopisna načela koja su postala osnovom za gotovo stogodišnju hrvatsku pravopisnu praksu.

U opisivanju pravopisnih problema Kušar je često odlazio predaleko pa se umjesto znanstvenih i nepreglednih tumačenja u *Nauci o pravopisu* boljim rješenjem smatra tri godine mlađa pravopisna knjiga Ivana Broza nastala po Kušarovu metodološkom i teorijskom obrascu. *Hrvatski pravopis* određuje se kao umjereno fonološki pravopis budući da je bilježio i poneko morfonološko pravilo da bi sačuvao jasnoću i razumljivost pri pisanju. Promatranjem i usporedbom dviju pravopisnih knjiga može se zaključiti da se Broz pri normiranju u velikoj mjeri oslonio na svojeg pravopisnog uzora. Osam je pravopisnih pravila (pisanje *ije/je/e/i*, pisanje glasa *r*, pisanje glasova *č* i *ć*, pisanje *dj* i *gj*, pisanje glasa *h*, pisanje suglasničkih skupova, veliko i malo slovo i pisanje složenica) koja su obuhvaćena objema pravopisnim knjižicama, a samo se u dvama pravopisnim pravilima njihova tumačenja razilaze. Sporna su bila samo pravila vezana za bilježenje dvaju suglasničkih skupova *dš* (Kušar piše *kašto*, a Broz *kadšto*) i *tć* (Kušar bilježi *pisaću*, a Broz *pisat ću*). Pojedina pravopisna pravila opisana u dvjema knjižicama ne razlikuju se u mnogme od pravila u suvremenoj pravopisnoj normi pa se može zaključiti kako su svojim pravopisnim rješenjima i Kušar i Broz stvorili uvjete za buduću pravopisnu djelatnost.

8. Literatura i izvori

Literatura

1. Badurina, Lada, 2007.: O pravopisnoj koncepciji Marćela (Marcela) Kušara, *Zadarski filološki dani 1, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 20. i 21. svibnja 2005.*, Zagreb, str. 49. – 60.
2. Badurina, Lada – Matešić, Mihaela, 2008.: Teorijsko-metodološka uporišta jezikoslovnog rada Marćela (Marcela) Kušara, *Fluminensia*, br. 1, str. 1. – 15.
3. Badurina, Lada, 2009.: Pravopisni nazori Marćela (Marcela) Kušara, u: Marćel Kušar, *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga*, Dubrovnik 1889, pretisak Pergamena, Zagreb, str. 83. – 141.
4. Badurina, Lada, 2011.: Knjiga zvana pravopis: u čemu je Marcel (Marćel) Kušar utjecao na Ivana Broza, u zborniku: *Hrvatski bez kompleksa: Jubilarni zbornik posvećen Ernestu Bariću*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Pečuhu, Katedra za kroatistiku, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, str. 12. – 17.
5. Badurina, Lada, 2015.: Hrvatski slovoпись i pravopis u 19. stoljeću, u knjizi: *Povijest hrvatskoga jezika*, 4. knjiga: 19. stoljeće, Croatica, Zagreb, str. 403. – 429.
6. Bašić, Nataša, 1992.: Sto godina Brozova pravopisa, *Jezik*, god. 40, br. 2, str. 33. – 41.
7. Bašić, Nataša, 2006.: *Vukovci i hrvatski jezični standard*, doktorski rad u rukopisu, Filozofski fakultet, Osijek.
8. Benaković, Josip, 1893.: Hrvatski pravopis. Napisao dr. Ivan Broz. U Zagrebu 1893., *Nastavni vjesnik*, knjiga II, svezak I, str. 173. – 180.
9. Brozović, Dalibor, 1985.: Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, *Jezik*, god. 33., br. 1, str. 1. – 15.
10. Ham, Sanda, 2006.: Hrvatske gramatike od ilirizma do kraja 19. stoljeća, u knjizi: *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, str. 65. – 163.
11. Katičić, Radoslav, 2015.: Hrvatski jezik od narodnog preporoda do kraja 19. stoljeća, u knjizi: *Povijest hrvatskoga jezika*, 4. knjiga: 19. stoljeće, Croatica, Zagreb, str. 35. – 77.
12. Lisac, Josip, 1993./1994.: Dijalektološki rad Marcela Kušara, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br. 28/29, str. 111. – 118.

13. Malić, Dragica, 1992.: Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika od ilirskog razdoblja, *Rasprave ZHJ*, sv. 18. str. 119. – 130.
14. Maštrović, Ljubomir, 1954.: *150. godina zadarske gimnazije*, Odbor za proslavu 150-godišnjice gimnazije u Zadru, Zadar.
15. Pranjković, Ivo, 2015.: Filološke škole i hrvatski standardni jezik u drugoj polovici 19. stoljeća, u knjizi: *Povijest hrvatskoga jezika*, 4. knjiga: 19. stoljeće, Croatica, Zagreb, str. 77. – 113.
16. Samardžija, Marko, 2004.: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika, drugo, prošireno izdanje*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
17. Tafra, Branka, 1993.: „O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta“, u: *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 154. – 174.
18. Tafra, Branka, 2012.: Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća, u knjizi: *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 394. – 405.
19. Vince, Zlatko, 1983.: Norma u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća, (drugi dio), *Jezik*, 30., br. 3., Zagreb, str. 80. – 85.
20. Vince, Zlatko, 1991.: Mjesto i značenje Kušarove knjige *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga* (fonetičkom ili etimologijskom), *Jezik*, god. 38., br. 4., str. 97. – 105.
21. Vince, Zlatko, 1992.: *Ivan Broz*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, Zagreb.
22. Vince, Zlatko, 1993.: Život i rad Marcela Kušara, u: M. Kušar, *Narodno blago*, pretisak, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. V. – XXXIX.
23. Vince, Zlatko, 2002.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, treće, dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

Izvori

1. Broz, Ivan, 1892.: *Hrvatski pravopis*, Po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb.
2. Kušar, Marćel, 1889.: *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga* (fonetičkom i etimologijskom), Naklada pišćeva, Dubrovnik.